

Centrum för solenergiforskning

Solar Energy Research Center

HEM OCH HÄRD

**En litteraturstudie om Sverige och Skandinavien.
Del I: Hemmet**

Annette Henning

SERC

Department of
Mathematics, Natural
Sciences and Engineering
Högskolan Dalarna
SE 781 88 Borlänge

Tel: +46 23 778000
Fax: +46 23 778701

Besöksadressadress/
Street address:
Forskargatan 6

HÖGSKOLAN
Dalarna

ISSN 1401 - 7555
ISRN DU-SERC--72--SE
april 2001

HEM och HÄRD

En litteraturstudie om Sverige och Skandinavien

Del I: Hemmet

Annette Henning

*"En äkta hemtrevlig människa är en slags sol.
Vare sig hon sitter i sitt eget hörn och myser
eller går omkring i gårdarna och värmer,
så är hon alltid hemma och skapar trevnad.
En sådan människa är oövervinnerlig"*

Wahlman 1902

I. INLEDNING	s. 4
Syfte och avgränsning	s. 4
<i>Syfte</i>	
<i>Avgränsning</i>	
Definition av begrepp	s. 6
Innehåll	s. 7
2. HUS	s. 8
Hus och människor	s. 8
<i>Sambanden mellan hus och människor</i>	
Det skandinaviska husets olika utrymmen	s. 9
<i>Offentligt och privat</i>	
<i>Husets utsida</i>	
<i>Husets insida</i>	
<i>Klass, ålder och genus</i>	
<i>Variation och flexibilitet</i>	
3. HEM	s. 19
Betydelsen av <i>hemmet</i> i Skandinavien	s. 19
<i>Hemcentrerade kulturområden</i>	
<i>Orsaker till människors starka intresse för sina hem</i>	
<i>Ett personligt hem med atmosfär</i>	
<i>Det rena hemmet</i>	
<i>Sommarstugan som dröm och kontrast</i>	
4. HUSHÅLL	s. 33
Arbete och boende i svenska hushåll	s. 33
<i>Livscyklar och boendekarriärer</i>	
<i>Statistik över hushåll i svenska småhus</i>	
Hushållens arbetsfördelning	s. 37
<i>Förändringar under 1900-talet</i>	
<i>Arbete och fritid</i>	
<i>Kvinnors och mäns hemarbete</i>	
<i>Förhandlingar om arbetsfördelning</i>	
Hushållens ekonomi - tanke och handling	s. 46
<i>Olika sätt att organisera hushållsekonomin</i>	
<i>Kontroll över pengarna</i>	
<i>Att ha "ekorrssinne" eller leva "ur hand i mun"</i>	
<i>Öronmärkta pengar (och andra sorters särskilda pengar)</i>	
<i>Genusmärkta pengar (och mäns och kvinnors konsumtion)</i>	
<i>Förhandlingar om administration och konsumtion</i>	
<i>Förhandlingar utifrån rollen som försörjare</i>	
REFERENSER	s. 54

1. INLEDNING

Syfte och avgränsning

Syfte

Denna litteraturstudie är en genomgång av samhällsvetenskaplig litteratur som bedömts vara relevant för vidare forskning om konvertering av villavärme från el till kombinationen solvärme och pelletseldning.

Forskning om sol och pellets

Litteraturgenomgången är ett första led i genomförandet av forskningsprojektet "Människor, hus och värme". Litteraturstudien kommer att följas av en intervjuundersökning, samt en rapport med analyser och slutsatser.

"Människor, hus och värme" är i sin tur ett delprojekt i ett större tvärvetenskapligt forskningsprojekt med namnet "Pellets och sol. Ett bidrag till omställningen från eluppvärmning" (förkortas PESTO). Syftet med denna tvärvetenskapliga forskning är, som namnet anger, att undersöka möjligheterna att konvertera elvärmda småhus till uppvärmning med hjälp av en kombination av solvärme och pellets. Ett ytterligare syfte är att föreslå lämpliga lösningar och åtgärder. Forskningen bedrivs vid Centrum för solenergiforskning (SERC), EKOS, Högskolan Dalarna, och finansieras av FORMAS.

Litteraturstudien

De två huvudsyftena med själva litteraturstudien är dels att skapa en bra grund för uppläggningsen av intervjuundersökningen, dels att i ett senare skede kunna komplettera informationen från dessa intervjuer med kunskap från andras undersökningar.

Dessa två syften innefattar insamlande av kunskap, framförallt om hur människor använder och upplever hemmet och härden i Sverige och närliggande områden. Men avsikten har också varit att fördjupa mina kunskaper om aktuella antropologiska tillvägagångssätt vid studier av hus och vid studier av energi. En ytterligare avsikt har varit att få överblick över vilken typ av samhällsvetenskaplig litteratur som finns tillgänglig på dessa områden.

Litteraturstudien är uppdelad på två delar, varav del I speciellt inriktas på att behandla "Hemmet" och del II inriktas på litteratur som speciellt anknyter till "Härden".

Avgränsning

Discipliner

Jag har sökt samhällsvetenskaplig litteratur ganska brett vad gäller ämnesdiscipliner. Det finns i studien en viss tonvikt på socialantropologisk och etnologisk litteratur, men litteraturgenomgången innefattar också texter skrivna av arkitekter, sociologer, historiker och författare inom diverse andra discipliner.

Grundstommen i uppläggningsen av denna litteraturstudie gjordes utifrån två antologier om studier av hus; *About the House* (Carsten och Hugh-Jones 1996) och *House Life* (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999). Författarna av dessa böcker var huvudsakligen, men inte enbart, socialantropologer eller arkitekter. Disposition och innehåll har därefter byggts på efter hand som jag hittat relevant litteratur.

Ämnen som belyses

Det är också ett brett urval av ämnen som behandlas i denna litteraturgenomgång. Jag tar upp olika aspekter, både av människors användning och upplevelse av uppvärmning och belysning, och av människors användning och upplevelse av hus och hem. Jag behandlar även hushåll och hemarbete, samt implementering av ny energiteknik. Syftet med denna breda uppläggning är att skapa den grund som jag anser krävs för forskningsprojektets intervjuundersökning och vidare arbete.

Geografisk avgränsning

Litteraturstudien behandlar i första hand Sverige, i andra hand Skandinavien. Vissa jämförelser har även gjorts med delar av Europa, framförallt Nordeuropa, men jag har av tidsskäl varit tvungen att göra sådana jämförelser i relativt begränsad omfattning.

Jag har försökt vara noggrann med att markera i text eller överskrift när jag talar om Sverige som geografisk avgränsning, och när den litteratur jag använder syftar på studier i andra delar av Skandinavien. Jag har dock i första hand valt att dela in rapporten efter de ämnen jag behandlar snarare än efter disciplin eller geografisk avgränsning i de undersökningar jag refererar till.

Avgränsning i tid

Fokus ligger på så aktuella förhållanden som möjligt. Några korta historiska tillbakablickar finns också med för att skapa bakgrund och bättre förståelse för dagens förhållanden.

Litteraturstudien har gjorts på tre månader. Denna tidsbegränsning har begränsat mängden litteratur som jag hunnit gå igenom, men jag har också gått igenom en hel del litteratur som sedan inte tagits med i litteraturstudien.

Definition av begrepp

Kombinationen svenska enfamiljshus, värmekällor i dessa hus, samt de människor som bebor husen är det centrala i delprojektet "Hus, värme och människor". Jag använder mig av *hus*, *härd* och *hushåll* som analytiska begrepp.

Många av de känslor och upplevelser som människor förknippar med det uppvärmda hus de bor i kommer till uttryck i begreppet *hem*. Det är därför viktigt att studera den kulturella innebörden av detta begrepp.

Hushåll

Begreppen *familj* och *hushåll* sammanfaller oftast i Sverige. De betecknar dock två olika principer för klassificering och organisering (Bestard-Camps 1991). *Familj* kopplas framförallt ihop med släktskap. En familj eller släkt behöver inte vara bosatt på samma ort, och ännu mindre under samma tak. Ett hus kan dessutom rymma individer som inte tillhör familjen. *Hushåll*, å andra sidan, brukar definieras som uppgiftsorienterade bosättningsenheter (Netting, Wilk och Arnould 1984). De flesta antropologer betonar det samarbete vad gäller försörjning, barnuppfostran mm som finns mellan medlemmar av samma hushåll, snarare än det faktum att ett hushåll relativt ofta lever under samma tak (Wilk 1984, Wallerstein och Smith 1992, Laslett och Wall 1972). I den aktuella studien är dock kopplingen till den gemensamma bostaden det mest väsentliga.

Hus

Jag har i denna litteraturstudie valt att definiera *hus* helt enkelt som materiella strukturer, som byggnader där människor lever stora delar av sina vardagsliv. Mitt huvudsakliga intresse, däremot, ligger i samspelet mellan husens materiella form, de sociala aktiviteter som utförs i husen, och de tankegångar och känslomässiga innebörder som människor förknippar med sina hus (Carsten och Hugh-Jones 1996, Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999). Människors sätt att använda husen kan tydliggöra skillnader i ålder, genus och hierarki, vilket också är av intresse för studien (Grinker 1996).

Hem

Ord som *hemtrevligt*, *hemlängtan* och *hemkär*, eller uttryck som *att känna sig hemma*, beskriver människors känslor och upplevelser gentemot vissa hus, platser, släkt och vänner. Man skulle också kunna beskriva denna upplevelse av *hemmet* som en syntes av begreppen hus, härd och hushåll eftersom hemmet både är ett resultat av människors påverkan på huset och av husets påverkan på människorna.

För nordeuropéer och nordamerikaner knyter begreppet *hem* samman föreställningar om en plats med tanken på en social samhörighet som associeras med denna plats. Denna plats behöver inte vara ett hus, det kan också vara ett större geografiskt område såsom en by eller ett land. Det som upplevs som hemma kan vara en tidigare boplat, eller den bostad man har för tillfället. Människor kan också anse sig ha två eller flera hem (Junkala 1998). Idén om hemmet handlar om känslor av tillhörighet och rötter, om att vara bland "sin familj" eller "sitt folk". Hemmet kan vara en tillflyktsort eller en plats man återkommer till i tanken, men det kan också symbolisera familjeidentitet och förknippas med det egna jaget (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999). Hemmet är således en subjektiv upplevelse av både en plats, en bestämd grupp människor och den egna personen (Gullestad 1992, Suojanen 1998).

Härd

I svenska hem förekom murade öppna spisar ända in på 1920-talet. Denna öppna eldstad, *härden*, användes för matlagning, men gav samtidigt både ljus och värme till bostaden. Med de vedeldade järnspisarna, som introducerades i början av 1900-talet, förvandlades kökets ljusaste hörn till kökets mörkaste. Med elspisarna, som blev allt vanligare från mitten av 1920-talet och framåt, försvann ytterligare en av den öppna eldstadens egenskaper, nämligen värmen (Wallensteen-Jaeger 1975, Härd 1990).

Mitt intresse här ligger i den sociala gemenskap som formas kring den ursprungliga härdens tre egenskaper; *uppvärmning av bostaden*, *värme för matlagning*, samt *belysning*. Jag frågar mig vad olika former av belysning och värme betyder för hur och var människor umgås i hemmen, och för hur man upplever hemmet och den sociala samvaron vid viss belysning och viss typ av värme.

Innehåll

Litteraturstudiens del I; "Hemmet", är uppdelad på tre kapitel utöver inledningskapitlet: "Hus", "Hem", samt "Hushåll". Kapitlet om det skandinaviska huset tar framförallt upp hur olika utrymmen i husen oftast används i detta kulturområde. I kapitel 3 behandlas istället föreställningar om hemmet och hemmets betydelse i Skandinavien. Det sista kapitlet inriktar sig mer specifikt på svenska hushåll. En stark betoning ligger här på hushållens ekonomi och förhandlingar om arbetsfördelningen mellan makar och sambor.

2. HUS

Hus och människor

Sambanden mellan hus och människor

Det finns en ömsesidig relation mellan människor och byggnader som återfinns i all relation mellan människor och deras fysiska miljö. Man kan därför inte förklara mänskligt beteende enbart genom att betrakta den miljö hon lever i, lika lite som man kan förklara miljön enbart genom att betrakta människan (se t ex Bourdieu 1989, Carsten och Hugh-Jones 1996, Croll och Parkin 1992, Henning 2000, Lawrence 1987, Miller 1992, Sahlins 1976).

Det räcker t ex inte med att utgå från klimat eller tillgång till vissa byggnadsmaterial och tekniska hjälpmedel för att förstå varför människor utformar sina bostäder på det sätt de gör. Betydligt viktigare för människors val av bostadsmiljö är deras vanor och föreställningar om hur människor bör leva sina liv tillsammans. Hus skapas för mängder av mer eller mindre uttalade syften, och deras former påverkas därför starkt av de kulturella miljöer de tillhör (Rapoport 1969, Waterson 1990). De färdiga husen skapar sedan i sin tur både möjligheter och begränsningar i människors vardagsliv, möjligheter och begränsningar som människor uppfattar och agerar utifrån på specifika sätt beroende på tid, plats och situation (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999, Sahlins 1976).

Byggnadsformen kan kanalisera och reglera den sociala interaktionen bland familjemedlemmar och skilda hushåll, men också uttrycka människors föreställningar om det goda livet och om egna och andras identitet och status. Husen finns inte bara i människors vardagsliv, utan lika mycket i deras minnen, känsloliv och föreställningsvärld. Man kan säga att husens förmåga att kommunicera budskap och lära ut beteenden och föreställningar består av sådana kopplingar mellan människors vardagsliv och de innebörder och känslor som människor förknippar med vissa hus (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999).

Det skandinaviska husets olika utrymmen

Offentligt och privat

Skarpa gränser

Gränsen mellan utomhusaktiviteter och inomhusaktiviteter är ofta skarp i det skandinaviska kulturområdet. Detta blir speciellt tydligt under den kalla delen av året då människor inte rör sig så mycket ut och in i husen, och då de flesta aktiviteter försiggår inomhus. Människor träffas dessutom oftare i hemmen och på arbetsplatser och kursaktiviteter än på restauranger, pubar och kaféer (Blid 1989, Gullestad 1992, Henning 2000, Sjögren 1993).

I Skandinavien fungerar ytterdörren som en tydlig markering både mellan hemmet och världen utanför, mellan inne och ute, och mellan det som är privat och det som är offentligt (Gullestad 1992). Man stänger dörren om sig när man kommer hem. Detta betraktas som privat område dit inte vem som helst släpps in (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999, Sjögren 1993). Sjögren (ibid.) skiljer på detta beteendemönster, som hon kallar "de stängda dörrarnas beteende", och ett beteende som är mer utbrett i Medelhavsområdet men som också förekommer i små samhällen i Sverige; att komma förbi, titta in och slå sig ner en stund (se även Blehr 1994).

Justerbara övergångar

I Medelhavsområdet förekommer mycket ofta en rad justerbara övergångar mellan det yttre och det inre, mellan det offentliga och det privata (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999). James och Kalisperis (1999) berättar t ex från Chios, Grekland, om hur öppna fönsterluckor och grindar signalerar till förbipasserande att det går bra att hälsa på, och att det mer eller mindre uppfattas som en direkt inbjudan om husets invånare själva befinner sig på gården. Booth (1999) har också rapporterat från Sicilien om hur kvinnorna där tyckte bäst om hus med kök som öppnade sig mot en gemensam halvoffentlig gård, och med balkonger som gav överblick över den närmaste delen av kvarteret och som gjorde det möjligt att kommunicera mellan husen. Också gården mellan svenska hyreshus kan fungera som ett utrymme som kan betraktas som ett gemensamt utrymme och angelägenhet och samtidigt som något eget, som ett gränsland mellan mitt hem och mitt bostadsområde, menar Lövgren och Ramberg (1997)

Fönster, dörrar, balkonger eller öppna gårdar, alla de delar av huset som går att öppna eller ta sig igenom, kan således fungera som "trösklar" eller övergångar både vad gäller rum, användning och kulturell innebörd (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999, Lawrence 1987). Människor kan också ordna övergångar trots att det inte finns någon planerad yta anpassad för detta. Ett exempel är den vana man har på många platser kring

Medelhavet att ta ut stolar på gatan för att kunna umgås (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999, James och Kalisperis 1999).

Osynliga gränser

Ehn (1987) menar att den svenska villaträdgården fungerar som en sådan övergångszon, som ett rum mellan det privata och det offentliga. Andra författare menar att så inte alls är fallet. Det svenska landskapet visar visserligen inte lika tydligt som huset var gränsen mellan det privata och det offentliga går, och landskapet är t o m oftast betydligt mindre uppdelat av stängsel, häckar, staket och grindar än vad som är vanligt i Sydeuropa. Många svenska hus har en trädgård som försvinner i en skog eller äng utan klara gränser, och lekparker och skolor saknar ofta stängsel. Men den privata sfären kan ändå vara liktydigt med tomten.

Istället för synliga gränser i form av stängsel får barnen redan från tidig ålder lära sig att bedöma var gränsen till det privata ligger (Sjögren 1993:186f). Björklund (1983) har i en studie av ett sommarstugeområde strax utanför Stockholm beskrivit den möda som många lägger ner på att inte kränka grannens privata sfär ens när grannen är många mil därifrån. Man sneddar t ex ogärna över grannens tomt, och när man ska hälsa på går man in på tomten där entrén är markerad. Detta beteende ger tomtägaren större kontroll över det egna territoriet.

Husets utsida

Husets utsida är den mest extremt offentliga delen av hemmet eftersom den kan beskådas av alla. Husets exteriör ger i första hand en antydning om status och välstånd hos de som bor i huset. Möjligheten att kontrollera hur andra människor ska uppfatta den egna personen eller familjen inskränker sig framförallt till ekonomiska möjligheter att välja bostad och den egna förmågan att bearbeta fasaden. Människor kan därför använda sina hus antingen till att dra till sig andra människors uppmärksamhet eller till att undvika uppmärksamhet (Carsten and Hugh-Jones 1996, Henning 2000, Waterson 1996, Wilson 1988). Det senare är oftast fallet i Skandinavien (Henning 2000).

Solfångare på svenska villatak - utseendet

Ett solvärmsystem har, till skillnad från andra uppvärmningsanordningar för småhus, en komponent som är mycket synlig. Solfångaren göms inte i någon källare utan placeras tydligt utanpå huset, oftast mitt på taket. Den finns där för alla att se och bedöma. Solfångarens påtagliga synlighet och inkorporering i huset har, speciellt i kombination med dess funktion som miljösymbol, konsekvenser för solvärmeteknikens sociala och kulturella integration i det svenska samhället (Henning 2000).

En del människor funderar mer än de flesta över solfångarnas utseende. Till den gruppen hör bl a konstnärer och arkitekter; människor som i sin yrkesutbildning tränats i

estetiskt tänkande, men också människor som valt att bosätta sig i en historisk miljö eller i ett gammalt men välbevarat hus. Många av dessa människor är måna om att inte bryta husets stil, dvs att inte blanda gammalt och nytt på husfasaden, men detta kan samtidigt upplevas som problematiskt för dem som också gärna skulle vilja installera solvärme.

Många av de människor som ingick i ett av delprojekten i min forskning om solvärmeteknikens introduktion (Henning 2000) var praktiska män som tenderade att tona ner estetiska aspekter (ibid., Gullestad 1992), och som hade kommit så långt i sin kontakt med solvärmeanläggningar att de gick studiecirkel i ämnet. Dessa män kunde ändå visa en slags osäkerhet över solfångarens utseende genom att uttala sig i vagt positiva eller negativa ordalag: "Jag tycker inte de ser så förskräckliga ut", kunde någon säga. "och det är i alla fall inte meningen att man ska gå och titta upp mot taket hela tiden". Eller någon kunde säga att "Man kan få dem att se tillräckligt bra ut så att de inte förstör utseendet på taket." En del uttryckte också funderingar över vad solfångaren liknar: "Jag tycker de är ganska... nej, jag tycker de ser ut precis som ett tak eller ett takfönster" eller "Eftersom jag har ett svart tak och så.., det kommer inte att se så tokigt ut, tror jag". En studiecirkelledare berättade för mig att när cirkeldeltagarna är oroliga för att solfångaren ska se ut som en stor klump på taket, så säger han till dem att den ser ut som ett takfönster, och det brukar lugna dem.

Människor är vana vid hur hus brukar se ut i den egna kulturella miljön, oftast finns det ingen anledning att lägga märke till dem eller att reflektera särskilt mycket över dem. Kanske gör också serietillverkningen av husmodeller och taklutningen för att undvika snölast att svenskar är extra ovana vid enfamiljshus som avviker från vad som anses vara en normal villa. Den osäkerhet angående solfångarens utseende som människor ganska ofta uttrycker hänger samman med denna vana vid hur hus brukar se ut. Det är knappast någon som funderar över skorstenens eventuella fulhet eller skönhet. Den bara finns där. En solfångare däremot är fortfarande en ganska ovanlig syn, en ny del på huset. Funderingar över solfångarens utseende och det lämpliga i att placera en sådan mitt på taket handlar därför bl a om att man tankemässigt försöker införliva solfångaren i en redan etablerad bild av hur ett hus "bör" se ut.

Glaset på solfångaren får den att skina som ett fönster. Men den är mycket större än ett takfönster, och den har inte det där lilla taket som takfönstret ofta har. Inte heller ser den ut som takpannor med sin flata skinande yta. Man frågar sig hur den egentligen ser ut, om det är okey att ha den på sitt hus, och vad vänner och grannar ska tycka (ibid.).

Solfångare på svenska villatak - identitet

En del människor är stolta över att ha en stor och mycket väl synlig solfångare, medan andra är noga med att få solfångaren att smälta in i huset så mycket som möjligt eller med att placera den så att den inte syns så mycket från vägen. Huruvida man är mån om att visa upp eller dölja solfångaren hänger bl a samman med vad man tror att andra ska tycka om en. Det är ofta svårt att veta hur grannar och vänner ska reagera, men ibland kan man vara ganska säker.

Så var det med Harry i den forskning jag refererade till ovan (Henning 2000). Harry var nöjd med att ha installerat en stor solfångare på ett starkt lutande tak. Solfångaren var således väl synlig och mycket lämplig för att demonstrera och visa upp. Så var också fallet med Peter, som var stolt över att kunna visa sina uppskattande vänner hur häändig han var. Och det var likadant med Kurt, Bengt och Gunnar. Dessa män valde kraftiga solfångare för att människor skulle "se" att dessa fungerade. Peter visste att det var väldigt troligt att hans förmåga att bygga och installera solfångaren själv skulle uppskattas eftersom sådana egenskaper var högt värderade i byn. Också Harry och Tomas hade en ganska bra idé om vad människor skulle säga om solfångarna om de installerade sådana. Harry tyckte om tanken på att hans solfångaranläggning skulle kunna inspirera andra att följa hans exempel och att de lokala tidningarna kunde använda den för att illustrera miljöfrågor. Tomas, däremot, kände sig säker på att människor skulle bli besvärade av en illa placerad solfångare i denna historiska miljö. Han funderade därför allvarligt över någon möjlig placering, men beslöt sig till sist för att avstå.

Huset och hemmet fungerar som en symbol för familjens enhet och identitet. Utsidan på ett enfamiljshus fungerar därför, liksom kläder, som en signal för vem man är eller vill vara, och tolkas som sådan av andra. Att installera solfångare kan därför vara ett sätt att passa in bland grannar eller en speciell vänkrets. Men det kan lika gärna vara ett sätt att sticka ut som annorlunda, och att associeras med andra människor än man själv skulle ha valt. Solfångaren är en stark miljösymbol. Detta kan fungera både som morot och som hinder för teknikens spridning. Grundläggande är att solfångaren för husägaren är ett relativt stort och icke flyttbart föremål (Henning 2000, Miller 1992). En solfångare fungerar därför inte som kläder, rockmärken eller andra flexibla miljösymboler. Den liknar mer en mycket synligt placerad skylt med ordet miljöaktivist skrivet i osynligt bläck, en skylt som talar om för var och en var dag att detta är den du är. Många vågar inte ta den risken.

Ett föremål är dock inte i första hand ett föremål, utan ett föremål som befinner sig i en viss situation. Man kan bli betraktad som lite speciell om man är först med att installera solvärme, som denna kvinna berättade för mig: "Han har alltid ansetts lite speciell. Han har ladan full av grejer, så när det är nån i byn som behöver någon speciell skruv eller nåt, så går man till honom. Så när han fick den där solfångaren på taket så sa folk att det var så typiskt honom." I ett solfångartätt område är det annorlunda. Där betraktas man inte längre som annorlunda eller annonserar någonting speciellt om man placerar en solfångare på taket. Solfångaren har där blivit en bekant syn, en naturlig del av vardagen, och varken solfångarens utseende eller ägarens identitet är längre ifrågasatt.

Människors sociala relationer, och de olika idéer och tankesätt som solfångaren representerar för människor, har således stor betydelse för deras uppfattning om solfångarens utseende, och i förlängningen också för förmågan och viljan att installera ett solvärmesystem i den egna villan. Människor med ett starkt intresse för miljöfrågor eller tekniska experiment kan därför stolt presentera en stor solfångare, även om den är vackrast i deras egna ögon. Andra kan känna det lättare att uttrycka en negativ åsikt om solfångaren i termer av fulhet eller estetisk olämplighet än att offentligt annonsera ut att de inte tror på den "miljövision" man anser att solfångaren representerar.

Husets insida

Insidan av huset med dess interiör ger betydligt mer detaljerad information om ålder, kön, smak, ordningssinne och livsstil hos dem som bor i huset än vad utsidan gör (Blanton 1994). Det är å andra sidan inte vem som helst som bjuds in i huset eller lägenheten, till den plats som kan berätta så mycket om dem som bor där (Sjögren 1993, Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999). Insidan av huset, hemmet, är i första hand en mötesplats för släktingar och nära vänner (ibid.). Man kan säga att ytterdörren både markerar en social gräns och skapar möjligheter att kontrollera var den gränsen ska gå.

Men även inne i huset finns utrymmen som är mer offentliga än andra, rum där man umgås med människor som inte tillhör hushållet. Andra utrymmen upplevs som mer privata. Dessa rum är i första hand till för hushållets medlemmar när de vill vila sig, förbereda sig, eller bara vara för sig själva. Hur pass fritt någon utanför hushållet kan röra sig inom dessa olika delar av hemmet beror också på hur pass nära hon eller han uppfattas stå hushållets medlemmar (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999, Gullestad 1992, Junkala 1988). Till och med budskapen i de bilder och andra dekorationer som människor sätter upp på sina väggar bekräftar att förflyttningen från entrédörr till vardagsrum och sovrum innebär en stegvis övergång från det officiella till det mest privata (Londos 1993).

Hallen

Det mest offentliga utrymmet och det första man kommer in i när man klivit in genom ytterdörren är hallen. Hallen fungerar oftast mest som en sluss eller kontrollstation där man kan avvisa människor eller bjuda in dem och låta dem hänga av sig ytterkläder och ställa av sig sina skor (Gullestad 1992, Junkala 1988). Väggedekorationer vid entrén antyder oftast något om de intresseinriktningar eller engagemang utanför hemmet som hushållets medlemmar har. Det kan t ex röra sig om diskreta ideologiska meddelanden av religiös eller politisk art, eller det kan handla om fritidssysselsättningar som jakt eller sport (Londos 1993). "Den som byggt det här är en karl", ansåg en av kvinnorna i Lövgren och Rambergs studie (1997) om sin lägenhet, "eller den som har ritat det här, för ingen kvinna skulle sätta ingången direkt vid vardagsrummet utan någon hall".

Vardagsrummet

Vardagsrummet är ett rum där man tar emot sina vänner. Det har därför i allmänhet högre prioritet än alla andra rum. Många försöker hålla vardagsrummet skinande rent "ifall någon skulle komma förbi och titta in" (Gullestad 1992). På väggarna i vardagsrummet hänger ofta mer officiella släktporträtt och andra föremål som berättar om familjemedlemmarnas levnadsbanor och samhällseliga position (Londos 1993). Rummet innehåller oftast de bästa möblerna, lamporna, tavlorna och

prydnadsföremålen, och många människor blir osäkra om de inte kan leva upp till den egna samhällsklassens inredningsnormer (Gullestad 1992, Londos 1993).

Men det är också i vardagsrummet som familjen kopplar av på kvällarna. Man samlas i rummet för att "slappa" och "ha det mysigt", vilket oftast innebär att man dricker kaffe och ser på TV eller lyssnar på musik. Någon läser kanske eller sysslar med textilt handarbete (Gullestad 1992, Londos 1993). Vardagsrummet är definitivt inte till för arbete. Det fanns inte ett enda vardagsrum med skrivbord i de sextio hem som Londos studerat (1993). Vardagsrummet är heller inte i första hand till för barnen och deras lekar. Barnen hade egna rum i samtliga sextio hem i Londos studie. De behövde inte tillbringa tid i vardagsrummet om de inte skulle titta på TV eller lyssna på musik.

En sjättedel av hemmen i Londos studie hade både sällskapsrum/salong och vardagsrum (Londos 1993, von Schoultz 1950). En del hus byggda på 60-talet har s.k. gillesstugor. Dessa rum var i allmänhet ganska stora, de låg ofta i bottenplanet, och de skapades som ett utrymme att umgås i. Dessa rum har idag oftast en marginell betydelse och används t ex som lekrum, som extra TV-rum eller som förvaringsutrymme (Londos 1993).

Köket

Junkalas studie (1988) omfattar unga finska män, och Gullestads studie (1992) unga norska familjer. Båda författarna drar en parallell mellan användandet av dagens kök och de många funktioner som fanns runt eldstaden i "allrummet" eller "stugan" i landsbygdens bostäder fram till 1800-talet (Palmqvist 1999). Köken i de lägenheter som studerats av Gullestad (1992) och Junkala (1988) var oftast ganska små och smala. Uppenbarligen hade arkitekten planerat köket enbart som ett rum för matlagning och disk, menar Gullestad. Trots detta hade köket fått en betydligt mer central och varierad funktion hos de intervjuade familjerna.

Köket är det rum där kvinnorna arbetar då de är hemma. Det är här de diskar, lagar middag, mixar barnmatspuréer och bakar bullar till eftermiddagsfikat (Lövgren och Ramberg 1997). Många familjer i Gullestads studie (1992) förvarade sina viktiga papper i köket. Kvinnorna förvarade kosmetika, hårborstar och kammar där, och många satt också i köket när de sminkade sig och gjorde i ordning sig i håret (ibid.). De bilder som förekom i köken i Londos studie (1993) hade anknytning till hushållets produktion, planering och service.

Det är i köket som familjen intar dagens måltider, det är ofta här man tar emot sina gäster, och det är här man ofta vistas på eftermiddagar och kvällar. I en intervjuundersökning som gjorts i två bostadsområden med hyreshus (Lövgren och Ramberg 1997) klagar många av de människor som intervjuas över sina trånga kök. Dessa kök har en arbetsyta med spis och kylskåp på litet golvetrymme, och köket öppnar sig sedan mot en större matplats. I intervjuerna framkommer att många tycker att det är mysigare med ett stort fyrkantigt kök där familjemedlemmarna kan sitta vid bordet samtidigt som någon pysslar vid spisen.

Toaletten

Toaletten är ett privat utrymme som måste delas med utifrån kommande besökare. Denna pinsamma nödvändighet avdramatiseras med hjälp av skämtsamma attiraljer eller bilder, skriver Londos (1993).

Sovrummet

De vuxnas sovrums är det enda rum som utomstående aldrig går in i. Detta rum används nästan uteslutande för sovande och sängliggande (Londos 1993). Gullestad (1992:67) har på ett målande sätt beskrivit hur gäster som visas runt i vännernas nya hem respektfullt stannar på tröskeln till sovrumsrummet och kikar in i rummet utan att gå in i det. Dörren till sovrumsrummet är ofta stängd, och rummet brukar ha en mindre genomarbetad interiör än vardagsrummet. Väggarna kan vara dekorerade med amatörfoton eller barnens teckningar, ibland också bilder med sinnlig, erotisk innebörd (Londos 1993, Nelken 1970, Tränkle 1970).

Vardagsrummet och de vuxnas sovrums; motpoler

De tydligaste motpolerna i skandinaviska hem representeras av de vuxnas sovrums, som är det mest privata "reservatet", och vardagsrummet, som fungerar som en offentlig "arena" (för terminologin; se Tränkle 1970, Nelken 1970, Goffman 1974). Dessa två rums respektive funktioner blandas aldrig eller mycket sällan, och även om det i princip är möjligt att övernatta i vardagsrummets soffa märks denna möjlighet inte normalt på möbler eller andra ting (Londos 1993).

Vardagsrummet och köket; komplementära rum

Vardagsrummet och köket används således båda för socialt umgänge. Londos (1993) menar att köket används för förberedelser för vad som ska ske i vardagsrummet, som hon kallar för "front-stage". Gullestad (1992), å andra sidan, menar att också köket bör betraktas som "front-stage". Köket är enligt henne snarare att betrakta som en mindre och mer intim scen.

Den primära matplatsen finns i köket, och det är där familjen intar de flesta av sina måltider. Även kaffedrickning på dagtid brukar ske i köket (Lindquist m fl 1980, Londos 1993, Lövgren och Ramberg 1997). En del hem har också ett matbord i vardagsrummet, men detta används framförallt vid högtidligare tillfällen. Te och kaffe på kvällstid serveras oftast vid vardagsrummets soffgrupp (Junkala 1988, Londos 1993).

Att ha två rum för socialt umgänge skapar möjlighet till flexibilitet. En nära väninna som kommer på besök bjuds in i köket på en kopp kaffe. Om mannen är hemma, så kan de två kvinnorna sätta sig i köket medan mannen tittar på TV i vardagsrummet, eller han

kan lyssna på sportnyheterna i köket medan de sitter i vardagsrummet. Om ett par kommer på besök, så går kvinnorna ofta tillsammans in i köket för att förbereda mat eller dryck och kanske för att få tillfälle att prata mer förtroligt med varandra (Gullestad 1992). Gullestad menar också att det finns större möjligheter att manipulera lite med hur en situation ska definieras när man har två platser att välja mellan. Att visa in en gäst i vardagsrummet kan således antingen vara ett sätt att hedra gästen eller ett sätt att skapa avstånd.

Klass, ålder och genus

Klass

Anledningen till att många människor inte vill ha en öppen planlösning där det saknas dörr och hel vägg mellan vardagsrum och kök är således inte i första hand att man vill stänga ute matoset från vardagsrummet, menar Gullestad (1992), utan framförallt att man vill ha två separata rum för socialt umgänge. Detta tycks dock variera med klasstillhörighet. Londos (1993) beskriver hur det bland den övre medelklassen finns en del arkitektritade villor där vardagsrum eller sällsrum saknar dörr eller skiljevägg som avgränsning mot hall, trappa, matrum eller kök, medan sådan planlösning knappt existerar i hyresrättshusen. I höghusen för arbetarbefolkningen, säger hon, är möjligheten till egna planlösningar minimal. Det är redan uttänkt var TV:s ska stå, och därmed var soffan ska stå, var platsen för telefonen, sängen mm ska vara. Också Gullestad (1992) talar om kökets nyckelposition just hos arbetarbefolkningen i staden.

Ålder

En uppdelning mellan generationer är det vanligaste idag. Mor- eller farföräldrar bor sällan i samma hus som sina barnbarn, även om de ibland bor i närheten. Barn har också sina egna rum från relativt tidig ålder, åtskilda från sina föräldrar (Gullestad 1992). Denna uppdelning skiljer sig från tidigare förhållanden, åtminstone bland arbetar- och medelklass. En del äldre människor kan berätta om hur de som barn först sov i samma säng som en mor- eller farförälder, och senare i samma säng som ett syskon (Thorsen 1989).

Genus

Gullestad (1992) menar att kontrasten mellan män och kvinnor är något mindre i norska akademikerfamiljers hem än i de arbetarfamiljer som hon själv studerat mer ingående. Detta tycks stämma med Junkalas intervjuundersökning bland unga studerande finska män (1998). Dessa unga akademiker uppfattade t ex inte köket som mer kvinnans än mannens område.

I Gullestads egen undersökning däremot (1992) associerades vissa delar av hemmet mer med kvinnan och andra delar mer med mannen. Köket var i stor utsträckning kvinnornas domän, medan männens områden var källaren, garaget eller bilen. Eftersom lägenheter inte har källare, garage eller andra typiska maskulina platser så blev bilen den mest maskulina platsen där mannen kunde vistas och göra saker. Bilen fungerar således, menar Gullestad, som lägenhetens manliga annex, och den var därför oftast i mycket gott skick i dessa sociala kretsar. Även om människor inte själva aktivt tänker på hemmet som något annat än genusneutralt, så menar Gullestad (1992) att det i praktiken i huvudsak fungerar som ett kvinnligt universum. I hennes norska undersökning blev detta speciellt tydligt i kontrasten mellan de prydliga vardagsrummen och de män som hade någon form av fysiskt arbete. En "riktig man" var, enligt dessa människor, också en häändig och kraftigt byggd man.

Samtidigt fungerar dock förbättringar av hemmet som ett gemensamt, sammansvetsande och ständigt pågående praktiskt samarbetsprojekt för väldigt många par i dagens skandinaviska samhällen (Gullestad 1984, Gullestad 1992, Hellspong och Löfgren 1994, Rosengren 1991). I en studie av Daun (1974) påpekas att heminredning även är männens intresse, och att detta intresse yttrar sig i självbyggeriverksamhet av olika slag. Männerna i denna undersökning byggde således stereoanläggningar, eleganta soffbord, barskåp och andra möbler, lampskärmar och prydnadsföremål. En finsk studie visar att män födda på 1950-talet och senare överhuvudtaget talar betydligt mer om sina hem, sina familjer och sitt faderskap än äldre män (Tigerstedt 1994:68-85).

Variation och flexibilitet

Läget på ett enfamiljshus och det redan installerade värmesystemet påverkar naturligtvis människors valmöjligheter när det gäller ett beslut att byta värmesystem. Men de materiella omständigheterna är sällan avgörande. Beslut påverkas också i hög utsträckning av människors sociala omgivning och vidare kulturella föreställningar (Henning 2000).

Små materiella hinder kan t ex bli avgörande för att vissa människor ska besluta sig för att avstå från att köpa ett solvärmesystem. Andra däremot kan spara i årtal för att få sin solfångare, eller de kan installera den på väggen eller i trädgården om taket inte duger. På liknande sätt kan man säga att solfångarens form, storlek och material har relativt liten betydelse för huruvida den uppfattas som ful eller estetiskt tilltalande. Betydligt viktigare för människors uppfattning om utseendet är de vidare idéer och tankesätt den representerar för en viss människa eller grupp av människor (ibid.).

På samma sätt kan man inte heller helt förklara människors användning av rummen inne i huset utifrån arkitektur, även om många människor är väldigt låsta av de planlösningar som utarbetats av arkitekter och bostadsbolag.

Gullestad (1992) och Junkala (1988) talar t ex om de många funktioner och offentliga karaktär som köket oftast får trots planerarens avsikt att dela upp funktioner, och trots att många lägenheter har en hall som leder direkt till vardagsrummet. Många i Junkalas undersökning (1988) skapade nya "rum" med hjälp av draperier och möbler, och samtliga rum utom kök och WC ändrade relativt ofta funktion. Man kunde t ex byta plats på sovrum och vardagsrum, eller kombinera dessa för att kunna använda det sovrum som arkitekten ritat till någonting annat.

Vardagar och veckoslut

Gränsen mellan det offentliga och det privata varierar inte bara med plats, utan också med tid. Vissa delar av dagen är t ex mer lämpade för besök av gäster än andra. Vardagsrummet är därför mer offentligt vid dessa tidpunkter (Gullestad 1984, Gullestad 1992).

Människor använder också sitt hem olika mycket och till olika saker beroende på om det är vardag eller helg. Medan vardagarna ofta domineras av yrkesarbete och ett visst umgänge med arbetskamrater, så domineras veckosluten av s k fritidssysslor, både i och utanför hemmet, samt umgänge med familj och vänner.

Daun (1974) menar också att veckoslutssysslorna bör studeras mot bakgrund av veckans övriga dagar därför att veckosluten på olika sätt har en kompensatorisk roll. De föräldrar som arbetar mycket på vardagarna förväntas ägna sig extra mycket åt barnen på helgerna, och på samma sätt kan makar som arbetar väldigt mycket under vardagarna förväntas ägna sig mer åt varandra på helgerna. Veckosluten ökar gärna i betydelse för människor som ägnar vardagskvällarna åt studier eller extra arbete. Dessutom tenderar veckoslutens betydelse att öka för dem som har mindre givande arbeten. Det innebär t ex att dessa människor är beredda att satsa mer av inkomsten på veckoslutslivet än de som har sitt största nöje i arbetslivet (ibid.).

Hushållens livscykel

Människors användning av sina hem varierar förstås med ålder och familjekonstellation. I Junkalas studie av unga finska män (1998) var en ny baby den största anledningen till att rummen fick nya användningsområden. Gullestad (1992) menar att de unga norska paren i hennes studie befann sig i en period i livet då de hade lite pengar men samtidigt ett stort intresse av heminredning. Nya projekt som skulle förbättra eller smycka lägenheten eller bilen var ständigt på gång i dessa familjer. Flera studier har dessutom visat att människors beteende vad gäller energianvändning varierar starkt beroende på vilket stadium i hushållets livscykel man befinner sig i (Frey and LaBay 1983, Langston and Williams 1988, Wilhite, Nakagani et.al. 1996).

3. HEM

Betydelsen av *hemmet* i Skandinavien

En plats där man bor, en plats där man växte upp, en tillflyktsort eller en plats dit man återkommer i tanken. Människors hem kan vara alla dessa platser, och det kan vara något av dem eller flera samtidigt. Ett land, en region, en stad, ett hus eller en lägenhet; allt kan upplevas som hem, och varje individ har sin specifika uppfattning om vad som är hans eller hennes hem (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999, Junkala 1998). En del människor betraktar snarare barndomshemmet än den aktuella bostaden som sitt verkliga hem, och det kan vara först i samband med att man får barn som man på allvar börjar betrakta den nya bostaden som sitt hem (Junkala 1998). För den som inte upplever regionen de bor i som sitt hem kan hemmet bli betydligt tydligare avgränsad till att gälla enbart lägenheten eller tomtgränsen (ibid.).

Idén om hemmet handlar bl a om känslor av tillhörighet och rötter. Hemmet brukar därför ofta vara förknippat med familj och släkt. Men det handlar också ofta om ens uppfattning om den egna identiteten. "Jag känner mig mer som en Käkälä än som en Savo människa", kunde männen i Junkalas intervjuundersökning säga (ibid.).

Hemcentrerade kulturområden

I Sverige bor man idag inte bara i hus. Man formar också som aldrig förr sina hus till *hem*, och det är denna aspekt av begreppet hem som jag behandlar vidare här. De flesta människor använder inte längre så mycket tid på att t ex koka sylt och sy kläder. Däremot använder en allt större andel av befolkningen mer tid, pengar och engagemang på att dekorera sina hem än tidigare (Daun 1974, Gullestad 1992, Wallensteen-Jaeger 1975). Många renoverar och möblerar inte bara sina hus när de flyttar eller när saker blivit utslitna, man förnyar för förnyelsens egen skull (Gullestad 1992).

När Gullestad (1992) kallar de skandinaviska, nordeuropeiska och nordamerikanska kulturområdena "hemcentrerade" tänker hon därför framförallt på att det symboliska värdet av de konkreta och fysiska aspekterna av husets insida blir mer och mer betydelsefulla för människor i dessa områden.

Framväxten av hemmet som kulturell företeelse

Framväxten av den europeiska medelklassen skedde samtidigt som hemmet började få större betydelse. Efter hand som arbete och produktion under 1700- och 1800-talen skildes allt mer från hemmen och kontrasterna mellan hemmet och världen utanför blev allt tydligare, fick hemmet också en allt större betydelse som identitetsskapare (Junkala 1998).

Fram till mitten på 1800-talet var den svenska medelklassens bostäder enkla. Man hade få möbler som placerades utefter väggarna, och samma rum användes för olika ändamål: för att äta, arbeta, sova och umgås (Löfgren 1984). Man började dock alltmer tala om "hemmet" som en motpol till det övriga samhället, som en god plats med kärlek, trofasthet och andra umhuldade ideal, en plats där man kunde känna sig skyddad från allt yttre hot. De flesta svenskar har sett talesätt som "hem ljuva hem", "mitt hem är min borg", "hemmets härd är guld värd" broderade på tygbonader. Alla dessa är talesätt som myntades runt mitten av 1800-talet (Gabrielsson Åman 1995).

I 1920-talets svenska stadsmiljöer var det ändå fortfarande framförallt de ekonomiskt välbeställda familjerna som använde mycket pengar på heminredning och som umgicks mycket i hemmens olika utrymmen; i matsalen, förmaket, salongen eller rökrummet (Frykman och Löfgren 1979, Hellspong och Löfgren 1994). Foton från borgarhem under tidigt 1900-tal visar miljöer fyllda av snirkliga möbler, tunga gardiner och dekorationer och prydnadssaker av olika slag (Londos 1993, Wallenstein-Jaeger 1975).

Också hos den svenska arbetarbefolkningen blev färg och tapeter på innerväggar och diverse dekorationer vanligare runt förra sekelskiftet. Men man var trångbodda. Små rum och stora familjer var det vanliga (ibid.). Man umgicks därför oftast inte i hemmen på det sätt som den mer välbeställda delen av stadsbefolkningen gjorde (Daun 1974). Däremot stötte man ofta ihop med släkt och vänner när man var ute för att ved eller vatten t ex, men dessa spontana möten blev färre i och med att många av de tidigare utomhusärendena försvann. Efterhand som bostadsytorna och den geografiska rörligheten blev större i denna del av befolkningen, fick man både bättre möjligheter att umgås i hemmen och ett större behov av att ordna bjudningar och annat mer formaliserat sätt att umgås på (ibid.).

Även ökad fritid, större konsumtionsutrymme och 1930- och 1940-talens samhällsdebatt och socialpolitik bidrog till en starkare fokusering på hem- och familjeliv. Det var under denna period som den nya husmodern förväntades satsa med full kraft på familj och barn och samtidigt förvandla hemmet till en modern och rationell livsmiljö. "Hemmets trivselbygge" (Londos 1993:226) växte under 1940- och 1950-talen till en folkrörelse i Sverige (Hellspong och Löfgren 1994).

Varianter av dagens svenska hem

Mörck har beskrivit likheter och skillnader mellan hemmens interiörer hos de tre kategorier yrkesgrupper han intervjuade i Göteborg under slutet av 80-talet (1991). Den

första yrkesgruppen bestod av livsmedelsarbetare och handelsanställda, samtliga med tunga och lågt betalda arbeten. Den andra gruppen bestod av människor som arbetade inom vårdrken; förskollärare, sjuksköterskor och socialsekreterare. Den tredje gruppen bestod av civilingenjörer och civilekonomer.

Mörck jämför bl a följande två aspekter av hemmens interiörer hos de tre grupperna av yrkesverksamma människor; dels i vad mån föremålen refererar till nuet, det förflutna eller framtiden, dels mängden föremål.

I de s k arbetarhemmen (alltså livsmedelsarbetare och handelsanställda) har smaken en klar orientering mot nuet, menar Mörck (ibid:178). De intervjuade har själva inga barndomsminnen av järnspisar, spröjsade fönster eller stenlagda gator. Det förflutna blir varken förgyllt eller avvisat med någon olust. Idealet är det hyggligt moderna, och hemmet rymmer därför varken antikviteter eller loppmarknadsfynd. Vardagsrummet präglas genomgående av soffgruppen och en stor hyllmöbel. Hemelektroniken är modern.

I vårdgruppens hem är äldre möbler ett viktigt inslag, även om de möbler som slits hårdast är moderna. Många möbler är träigt rustika för att efterlikna äldre tiders bonde- eller arbetarmiljöer. Inredningen hos denna grupp tycks snarare betona bristande ekonomiska resurser än dölja dem, såsom fallet är med de svagaste arbetarhushållen. Mörck menar också att lagerbokhyllor och vanan att inreda vardagsrummet som lek- och arbetsrum kan ses som en överspridning av förskolans normvärld till bostaden (1991:180).

Undersökningens exempel på stålörsmöbler och "hightech" hamnade genomgående bland ingenjörer och ekonomer. En mindre andel av dessa hem beskrivs som antingen renodlat modernistiska, som en blandning av olika stilar, som stilmöblering med antikviteter, eller som ambitiösa experiment som kräver ekonomiska resurser och exklusiv smak. Den vanligaste heminredningen bland civilingenjörer och civilingenjörer är dock vad Mörck kallar den "folkliga stilen". Denna bygger på samma beståndsdelar som återfinns bland arbetarna; en soffgrupp och en stor bokhylla med modern hemelektronik, men det finns tre viktiga skillnader mellan dessa yrkesgruppers inredningsstil. Teknikernas och ekonomernas hem är, för det första, inte lika pyntade som arbetarhemmen. För det andra verkar föremål och möbler mer påkostade bland tekniker och ekonomer. Den tydligaste skillnaden i interiör mellan arbetares och näringslivets högre tjänstemäns hem är dock, enligt Mörck, att de senare ofta försökt få plats med matsalsmöbeln i vardagsrummet (ibid).

Hemtrevnaden uttrycks bl a genom smådukar och föremål med affektionsvärde, och mängden av dessa föremål har också en betydelse i sig för att framhäva det hemlika och ombonade (Mörck 1991:179). Smådukar och prydnadssaker var ett vanligt inslag i de hem där Mörcks informanter växte upp, oavsett samhällsklass och yrkestillhörighet. Medan medelklasskvinnorna ofta tycker att deras mammor inredde för plottrigt och själva pyntar betydligt mindre än föregående generation, så lever det äldre mönstret oftare kvar bland arbetarna.

Mängden föremål handlar bl a om hur mycket tid kvinnorna anser sig vara beredda att ägna åt städning. Medelklassens högutbildade kvinnor tenderar att möblera sparsmakat, enligt Mörck. Detta speglar inte bara deras smak och önskan om en praktisk livsstil, utan också deras ointresse för städning och intresse för arbetslivet. För arbetarkvinnorna står hemsysslor oftare i positiv kontrast till arbetslivet och ett pyntigare hem upplevs därför inte på samma sätt som en börda (ibid.).

Orsaker till människors starka intresse för sina hem

I en norsk statlig rapport, Forbrukerrapporten, klagade man över att människor bytte ut hela köksinredningen i fullt fungerande kök istället för att nöja sig med ny färg eller ett extra skåp. Man räknade ut att 30 000 fullt användbara kök varje år byttes ut i Norge till en kostnad av sammanlagt runt 500 miljoner NKR plus det arbete som människor själva lade ner på bytet (Gullestad 1992). Gullestad (ibid.) berättar också hur ett av de par hon besökte under sin forskning hann dekorera om stora delar av sin lägenhet mer än en gång under de två år som hennes fältarbete varade.

Det finns många orsaker till att många människor i bl a Skandinavien, Nordeuropa och Nordamerika idag ägnar sina hem en sådan stor uppmärksamhet. Gullestad (1992) har skrivit en hel del om detta, och jag ska kort nämna några av de orsaker som hon tar upp.

Att uttrycka värderingar och livsstil

Eftersom tillgången till varor är större än någonsin tidigare, så har också människor fått större valmöjligheter och därmed större möjligheter att uttrycka sig med hjälp av föremål (Gullestad 1992, Miller 1992). Människor som fyller sina hem med möbler, väggdekorationer och andra prydnader och föremål befäster och visar upp sina värderingar och idéer och skapar sig själva både som individer och som familj. Hemmet är en rik och flexibel miljö där det också finns gott om möjligheter att manifesteras olika livsstilar (Gullestad 1992).

Det finns därför ett samband mellan upplevelsen av en människas personlighet och hennes hem. "Man skapar en miljö som ser ut som en själv", som en av Junkalas informanter uttryckte det (1998). Människor planerar och dekorerar hemmets interiör utifrån sin personliga smak och åsikt och utifrån tidigare erfarenheter av bostäder. Det är detta man måste ha i åtanke om man t ex vill förstå varför någon installerar en eldstad i ett hus med centralvärme, säger Lawrence (1987).

I upplevelsen av att känna sig hemma ingår att man är tillsammans med den närmaste familjen eller med andra människor som är viktiga för en (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999, Suojanen 1998). Att förbättra hemmet är ett livstidsprojekt som ger mening åt livet bl a p g a att man skapar en miljö som man själv och ens vänner tycker om. Detta innebär samtidigt att man uttrycker vilka sociala kategorier man tillhör,

dvs vilka slags människor man föredrar och med vem man vill bli jämförd (Gullestad 1992).

Att gradera sig själv och andra

En förklaring till hemmets och heminredningens ökade betydelse är de mer flytande klassgränserna i dagens Sverige, menar Daun (1974). Människors identitet och status är idag inte alltid så självklart given, utan formas i större utsträckning än tidigare genom ett samspel av en mängd faktorer, som t ex lönegrad, titel genom utbildning eller tjänsteställning, bilmärke och årsmodell, antal bostadsrum, möblemang, innehav av fritidshus mm. Det är genom en kombination av vart och ett av dessa föremål och företeelser som människor idag både graderar sig själva och graderas av andra (ibid.).

Man måste å andra sidan komma ihåg att dagens skandinaver fortfarande ofta är noggranna med att vara jämlika, och att man tenderar att sätta likhetstecken mellan jämlikhet och likhet (Gullestad 1992). Det finns i detta kulturområde en betoning på beteenden som inte utmärker sig alltför mycket. Detta innebär att man vill att ens hem ska betraktas som *smakfullt*, personligt och unikt, men man vill samtidigt inte att folk ska säga att det ser *pråligt* ut. Man vill alltså inte bli anklagad för att överdriva eller att vara på jakt efter status. Att betona det praktiska med ens lösningar i hemmet är ett sätt för människor att verka både kreativa och lagom på samma gång (ibid.).

Mindre direkt och mer sentimental relation till hemmet

Man skulle kunna förvänta sig att människor skulle få mindre tid över för arbete med hemmet nu när också kvinnor förvärvsarbetar i mycket stor utsträckning. Istället tycks förhållandet vara det omvända, arbetet med att dekorera hemmet ökar ständigt i betydelse som skapande aktivitet. En av de förklaringar som Gullestad (1992) ger på detta fenomen är att dagens möjlighet att lämna hemmet ger kvinnor en mindre direkt och mer sentimental relation till hemmet än tidigare. Numera har dessutom kvinnorna, precis som sina män, en längtan efter en motvikt till arbetslivet.

Intimitet och arbetsetik förenas

Fixandet med hemmet är att sätt för människor att förena en nostalgi för tidigare arbetsetik med dagens längtan efter intimitet i hemmet. Det är ett sätt att "anställa sig själv" inom fritidssfären (Gullestad1992:77).

Oberoende och kreativitet

"Vi bryr oss inte om hur andra människor dekorerar sina hem. Vi har valt att göra det på vårt sätt". Så uttrycker sig många människor i Gullestads norska studie (1992) trots att deras hem inte skiljer sig särskilt mycket från något annat hem inom samma sociala

grupp. Sådana yttranden är framförallt ett uttryck för den vikt som människor lägger vid sin förmåga till *oberoende* och *självbestämmande*. Att bo själv är för de flesta kategorier människor, men speciellt de äldre och de yngre, ett viktigt tecken på ens oberoende. Att kunna *rå sig själv* och att *inte behöva ta hänsyn till andra* är något som ofta värderas högt (ibid.).

En ytterligare anledning till människors behov av att betona det unika och speciella med just deras hem är att arbetet med hemmet är ett sätt att vara *kreativ* (ibid.). Denna kreativa process innefattar många olika moment. Man får gåvor att placera in i hemmet på bästa sätt och man väljer ut möbler i möbelaffären. Hur man dekorerar sitt hem kan hänga ihop med att man fått arva möbler eller tavlor, och det kan hänga samman med att man har möjlighet till diverse utbyten i sociala nätverk bland grannar eller andra bekanta. Att dekorera sitt hem kan innebära att man själv broderar tavlor och dukar, att man syr sina gardiner, att man tillverkar bokhyllor eller på annat sätt själv aktivt deltar i skapandet av själva föremålen i hemmet (Gullestad 1992:78).

När sedan tapeter, möbler och övriga prydnader i hemmet har valts ut, ärvt eller tillverkats av hushållets medlemmar, ska alla dessa föremål kombineras på rätt sätt, ett hem ska skapas. De kompositioner av föremål som skapas på detta sätt följer visserligen etablerade mönster, men de är också unika eftersom varje individ och familj skapar sitt eget sätt att följa detta mönster (ibid.).

Ett familje- och kärleksprojekt

Idealen om gemenskap bland familjemedlemmar skapas och upprätthålls i stor utsträckning genom de samarbeten av olika slag man lyckas genomföra i familjen (Gullestad 1992). Arbetet med att förbättra hemmet uppfattas av de flesta som ett sådant gemensamt kreativt projekt, och ju mer man känner behov av att visa att man är en "riktig" familj, ju viktigare blir det också att betona enigheten med hjälp av ett inredningsprojekt som man genomför tillsammans. Mannens arbete med att förbättra och dekorera hemmet upplevs dessutom gärna som ett uttryck för hans kärlek till kvinnan och resten av familjen. Den tid och kraft han lägger ner på hemmet bevisar för kvinnan att han prioriterar henne framför andra aktiviteter utanför familjen (ibid.).

Önskan att skapa helhet och närhet

Ett norskt hem, skriver Gullestad (1992:83), kan inte betraktas som ett mikrokosmos på samma sätt som hus i samhällen där skillnaden mellan hemmet och världen utanför hemmet inte är lika uttalad, eller där en sådan uppdelning inte är relevant över huvud taget. Men, menar hon, det norska hemmet kan analyseras som ett mikrokosmos på ett annat och kanske lika starkt sätt eftersom det kan ses som ett avsiktligt försök att skapa ett komplett mikrokosmos inom ett marginellt socialt fält.

"Lycka är ett svårt ord", säger en av de människor Gullestad talat med (ibid.). "Jag tror att man är lycklig när man känner sig hel". Idén om helhet ger hemmet en potentiellt

helande funktion. Människor menar således att hemmet inte bara ska vara ett tillflyktsort i en orolig värld, utan att det också ska vara kapabelt att hela de sår som kan skapas i den opersonliga världen utanför hemmet. Man uppfattar i Norge också livet som väldigt uppdelat på olika aktiviteter och roller, menar Gullestad, och man försöker därför knyta ihop dessa olika delar genom att skapa helhet i hemmet. Hemmet kan alltså ses som ett aktivt motstånd mot den fragmentering som man menar existerar utanför hemmet (ibid.).

Både föreställningen om *helhet* och föreställningen om *närhet* förkroppsligas i de fysiska arrangemangen i hemmet. Människor arrangerar möbler och andra föremål så att de *går i stil* eller *bildar en helhet*. Med hjälp av möbleringen skapar och uttrycker man också familjens gemensamma intressen och känslomässiga närhet för sig själva och för resten av världen (ibid.)

Ett personligt hem med atmosfär

Gullestad berättar från sin norska studie att något av det värsta man kan säga om någons hem är att det är opersonligt och saknar atmosfär (1992:79). Opersonliga interiörer får människor att associera mer till offentliga institutioner än till hemmiljöer. Ett hem måste vara *pyntat* för att det inte ska ge intryck av att vara opersonligt och intetsägande. Ett *trevligt* hem ska också vara relativt *rent och snyggt*, så att man förstår att de människor som bor där är *ordentliga* människor (ibid.).

Ett varmt och mysigt hem

Människor anser att ett hem är ett ställe där man ska kunna *koppla av*. Det är ett plats där man kan känna *trygghet* och där man kan få *lugn och ro*. Ett *trevligt* hem beskrivs i Gullestads forskning (1992) som *varmt*, både i bokstavig och överförd bemärkelse. Det är bl a genom att arrangera föremål på rätt sätt som man kan skapa ett *varmt* och *mysigt* hem. I föreställningarna om värme ingår tankar om skönhet, känslomässig närhet, känslor av solidaritet och avkoppling från arbetet. Ett mysigt hem har rikligt med textilier, blomkrukor, souvenirer, målningar och fotografier (ibid.).

Väggdekorationernas teman

Londos (1993) studerade på 1980-talet objekt på väggarna i sextio svenska hem. På hennes fråga om varför man klädde de redan tapetmönstrade väggarna med ytterligare bilder svarade nästan alla att det är hemtrevligt och en prydnad, och att det skulle ha sett kallt ut utan dem.

Londos har analyserat vilken slags väggdekorationer som åstadkommer det som människor i Sverige upplever som hemtrevligt och dekorativt. Hon menar att människor visserligen både betonar sociala/kulturella likheter och skillnader och individuell identitet med hjälp av sina väggbilder, men att det samtidigt finns en väldig

samstämmighet i de budskap som förmedlas via väggdekorationerna, och att detta gäller oavsett klass, kön eller ålder på medlemmarna av de olika hushållen.

De viktigaste av dessa teman bekräftar mycket av vad jag tidigare nämnt; önskan att berätta en livshistoria, att skapa ro och harmoni i hemmet, samt tendensen att betrakta hemmet som kontrast till arbetslivet.

Livshistoria

Gullestad (1992) berättar att människor som blev intervjuade om sina hus mycket ofta började berätta sitt livs historia. Hon konstaterar att individens livscykel och familjens utvecklingscykel är intimt förbundna med att man flyttat från ett hus till ett annat och att man byggt om en bostad.

I nästan hälften av de hem som ingick i Londos studie av väggdekorationer (1993) visade man henne bilder som antingen avbildade en fädernesgård, barndomens stad eller landskap, eller bilder som påminde om platser och situationer från barndomens närmiljöer. Men Londos menar samtidigt att grundtemat i samtliga sextio studerade hem var barndom, barndomshem, föräldrar, barn och släkt, samt ibland avgörande händelser och situationer i släktens eller de intervjuade personernas eget liv. Detta framgick antingen direkt genom bildmotiven eller genom informanternas kommentarer till bilderna (1993:205). Dessa typer av självbiografiska minnesbilder består således både av individens personliga historia, av den närmaste familjens historia och av släktens historia, och hur dessa bilder väljs ut och arrangeras är ett resultat både av samhällsliga konventioner och av individens kreativitet (ibid.).

London menar att det som pågår när människor sysslar med att dekorera sina väggar hemma är att de försöker skapa en konsekvent enhet både för sig själva och för andra genom att strukturera och tydliggöra en blandning av yttre skeenden, jaguppfattning och egna erfarenheter. Man använder bilderna för att uttrycka sin personlighet, sina minnen och sina erfarenheter. Dessa handlingar är ibland medvetna, som när bröllofsfotot eller diplomaten hängs upp med syftet att berätta om statusbytet, men oftast försiggår de i en "diffus gränsszon mellan medvetet och omedvetet" (Londos 1990, Londos 1993:184).

Dekorationerna på hemmens väggar ofta mer eller mindre slumpmässiga samlingar av fynd, tillfälligheter och arvegods. Samtidigt konstruerar människor genom sina val och sitt sätt att arrangera vissa viktiga tavlor eller föremål sitt livs historia så som man vill minnas den och så som man vill visa upp den för andra (Londos 1990, Londos 1993). Det viktiga bröllofsfotot, som genast plockas ner vid en skilsmässa, och bilder som associeras med arbetslivet eller med religion eller politik, är å andra sidan exempel på delar av livet som brukar få en mer undanskymd plats i hemmet. Efter en tids sådan verksamhet, säger Londos, kan väggarna ha formats till något som liknar individens livshistoria (1993:184).

Ro och harmoni

Överlag är föreställande bilder vanligast. De dominerande motiven är sådana som anknyter till natur och släkt. Man väljer i hög grad bilder av välkända landskap, djur och växter. Man väljer bekanta från barndomen eller fritiden. Och man väljer hanterbara och tekniskt okomplicerade föremål, ofta ting och miljöer från gårdagens värld. Sådana bilder anses kunna förmedla ro, harmoni och jämvikt. Däremot undviks ofta tavlor som föreställer t ex modern teknik, nakenstudier, politik, lidande och död eftersom dessa skulle kunna väcka oro eller olust (Londos 1993).

Den fria tiden

Londos menar att en viktig anledning till avsaknaden av bilder som anknyter till arbetet är att människor i hemmet förtränger allt som visuellt representerar arbetet, och att detta i sin tur beror på att hemmet kommit att stå för den fria tiden som motsats till förvärvsarbetet (Londos 1993). Hon påpekar dock att detta inte gäller egna företagare eller akademiker som ägnar sig åt forskning eftersom dessa yrkesgrupper både kan ha kontrollen över sitt arbete och kan utföra mycket av arbetet i hemmet.

Det rena hemmet

Att inreda ett hem handlar mycket om att placera rätt sak på rätt ställe, så som man nu uppfattar detta. Också smuts och renlighet handlar till mycket stor del om just detta, om "var sak på sin plats". Den självklara utgångspunkten för detta resonemang är Douglas bok "Purity and Danger" (1966).

Var sak på sin plats

Människors uppfattningar om förorening handlar oftast om någonting som befinner sig på fel plats, om någonting som stör den ordning människor har skapat omkring sig. Smuts är alltså någonting relativt. Skor är t ex inte smutsiga i sig själva, men det är smutsigt att ställa dem på köksbordet. Mat är inte smutsig i sig själv, men det är smutsigt att lämna använda bestick i sängkammaren eller gå omkring i kläder med matfläckar på. På samma sätt bör tandborstar och tvålar inte ligga på vardagsrumsbordet, utomhussaker inte finnas inomhus osv. Vårt föroreningsbeteende är helt enkelt ett sätt att fördöma varje föremål eller idé som riskerar att förvirra eller motsäga klassificeringar som vi omhuldar (Douglas 1966:35f).

Patogena organismer

Dagens europeiska föreställning om smuts domineras dock av kunskapen om patogena organismer (Douglas 1966, Frykman och Löfgren 1979). Denna syn på smuts och

orenhet växte fram under 1800-talet, då kampanjer för ökad renlighet ledde till att många tidigare sjukdomar utrotades eller kraftigt minimerades. Problemet idag är snarare att människor tvättar sig och sina bostäder i så hög grad att de istället fått bristande resistens mot allergier och andra sjukdomar (Frykman och Löfgren 1979).

Koncentrationen på att döda bakterier framkommer i en jämförande studie av energiförbrukningen i norska och japanska hem (Wilhite och Nakagani 1996). I de japanska hemmen ägnade varje familjemedlem oftast mellan en halv och en timme varje kväll till bad. Man duschade före och efter badet, som hela tiden hölls varmt. Hela familjen badade en efter en i samma vatten. I flera hushåll pumpade man sedan med hjälp av en fotpump över vattnet till tvättmaskinen, där kläderna tvättades i det nu ljumna vattnet. Dessa beteenden skulle vara otänkbara både i undersökningens norska hushåll och i svenska hushåll. Man kan i Skandinavien varken tänka sig att bada i samma badvatten eller att tvätta kläder i ljummet använt vatten. Människor upplever det säkert själva som att de tänker i termer av hygien och bakterier, men är japanerna verkligen mer ohälsosamma?

Ett annat exempel är Frykman och Löfgrens (1979) jämförelse mellan dagens och gårdagens bönder och deras respektive klädbyten. 1800-talets bönder bar till vardags samma kläder både hemma och i ladugården. Dagens lantbrukare, däremot, tar på sig overall, skärmössa och trätofflor eller stövlar när han arbetar i ladugården. På detta sätt slipper han ladugårdslukten i de kläder han använder i hemmet. Åtgärden betraktas säkert som en rent hygienisk åtgärd. Men klädbytet är också ett sätt att understryka skillnaden mellan människor och djur, och här är vi tillbaka i Douglas resonemang om att människors uppfattningar om förorening handlar om någonting som människor anser befinner sig på fel plats.

Pellets och aska

Dessa resonemang om smuts och orenhet leder bl a till frågan huruvida pelletskaminer och hanteringen av pellets och aska upplevs som smutsiga, och i vad mån detta i så fall hänger samman med i vilka utrymmen människor anser att dessa bör hanteras. Accepterar människor t ex att ha denna hantering i vardagsrummet, ett utrymme som många anser bör se välstädat ut (Gullestad 1992, Londos 1993)? Passar en kamin i en sängkammare eller en pelletsbrännare i ett kök? Och anser man i allmänhet att man kan hantera pellets och aska i sina vanliga kläder och med samma redskap som används för annan städning?

Sommarstugan som dröm och kontrast

Det är i Sverige, Norge och Finland vanligt att människor har tillgång till en separat sommarbostad. Detta extra fritidsboende är i Sverige vanligare i hushåll med två vuxna än i hushåll med en vuxen, men i övrigt är tillgången till fritidshus inte nämnvärt relaterat till hushållsstruktur, försörjnings sätt eller storleken på orten för det permanenta

boendet (Mårtensson och Pettersson 1998, Pihl Atmer 1999, Rosander 1990). Den livsstil och de känslor och tankesätt som människor förknippar med *sommarstugan* borde kunna berätta en del för oss om människors upplevelse av hemmet eftersom detta extra fritidsboende fungerar både som kontrast till permanentbostaden och livet i stan (Sjögren 1993, Wessling 1983) och som ett "längtans och drömmarnas hus" (Rosander 1990:243).

Längtans och drömmarnas hus

Längtan efter livet i sommarstugan sammanfaller i Sverige i stort sett med drömmen om landsbygdens lilla röda stuga vid sjön (Björklund 1983). Flera studier talar samstämmigt om den tankemässiga och känslomässiga koppling som finns mellan sommarstugan, naturen och det gamla bondesamhället (Björklund 1983, Boholm 1983, Daun 1980, Rosander 1990, Sjögren 1993, Wessling 1983). Stugan på landet får gärna vara liten och enkel, även om kraven på standard varierar mellan olika hushåll (Daun 1980). Sjögren (1993) påtalar att själva ordet *stuga* beskriver dess enkelhet och anspråkslöshet. I Italien talar man om istället om villor och i Frankrike om landsbygdshus (*maison de campagne*).

Rosanders studie av norska hytter (1990) pekar på vissa skillnader i utseende mellan norska och svenska stugor, men den visar samtidigt att det på många sätt finns en slående likhet mellan länderna vad gäller många av de tankar, känslor och associationer som fritidsboendet väcker. Den svenska sommarstugan ska gärna vara röd och byggd i trä i gammaldags stil, medan norska hytter oftast är timrade hus med dämpade färger och allmogestil (Rosander 1990). I båda fallen har stugorna, och ofta också inredningen, anknytning till ett gammalt bondesamhälle.

Både den svenska och den norska fritidsstugan ska helst smälta in i omgivningen så att den inte *stör naturen* (Rosander 1990, Sjögren 1993). Rosander (1990) skriver att nästan samtliga hytter i hans norska studie har golv, väggar och tak av obehandlad eller lätt behandlad furu. Han menar att både denna "orgie i furu" (1990: 256) och de många verandorna, överbyggda terrasserna och balkongerna handlar om en upplösning av skillnaden mellan ute och inne. Också i Sverige återfinns altaner och verandor i allmänhet på sommarstugorna, och trä används gärna till hus, möbler och föremål.

Naturen och det naturliga

Skandinavernas speciella kärlek till *naturen* framhålls ofta både av dem själva och av mer utomstående betraktare. Naturen upplevs som något äkta och opåverkat, som en kontrast till stadslandskapets konstlade, kommersiella och människoproducerade miljöer, och som kopplad till en nationell identitet. Föreställning om naturen och skandinavernas speciella relation till denna är dock en ganska sen uppfinning. Den började växa sig stark först under 1890-talet (Frykman och Löfgren 1979), och fortfarande under första hälften av 1900-talet förekom det på många håll i Sverige

knappast något natursvärmeri (Bjerén 1987). Det vi idag kallar natur bestod snarare av allt det som hörde till vardagslivet. Den bestod helt enkelt av bären och svamparna man plockade, fälten man odlade, djuren man skötte, fisken man fångade och träden man fällde, av årstidernas växlingar, hårt arbete och mat för dagen (ibid.).

Idén om naturen är trots allt stark i Skandinavien idag, och det är också den betydelse och vikt man lägger vid det man uppfattar som ett naturligt beteende. Knudsen och Wilken (1996) menar att föreställningen om "naturlighet" står betydligt högre i kurs i nordeuropeiska områden som Holland, Sverige, Danmark och Nordtyskland än i syd- och sydösteuropeiska länder som Spanien, Portugal, Frankrike, Italien, Rumänien och Ungern. De menar också att denna skillnad till stor del handlar om kroppslig frihet och sexualitet.

Ett av de exempel Knudsen och Wilken (ibid.) tar upp handlar om att förändringar av kroppen värderas på en naturlighetsskala i norra Europa, så att gymnastik och bantningskurer tenderar att uppfattas som mer acceptabelt än operationer, proteser eller medicin. I Sydeuropa, däremot, betraktas det snarare som pinsamt med människor som inte åtgärdar skavanker på kroppen om det "behövs". Ett annat exempel är att den nakna kroppen i vissa sammanhang, som t ex i bastun eller i badhusens omklädningsrum, iscensätts som neutral och utan sexualitet i Nordeuropa, medan det i Sydeuropa är skamligt och förnedrande att visa sig naken också i sådana sammanhang. Ett tredje exempel på skillnader i uppfattningar om naturlighet som dessa författare tar upp är att barn i Nordeuropa tillåts smutsa ner sig när de trampar i vattenpussar och gräver i gytta. Detta anses naturligt och därför något man bör tillåta. I Sydeuropa, däremot, anser man inte att barns tendenser att smutsa ner sig är något som behöver framhållas. Barn bör därför hindras eller tvättas ofta (ibid.).

Den naturliga fritiden

Människor klär sig ledigt när de vistas vid sin sommarstuga, aldrig elegant, och sociala skillnader tonas ner mer än annars (Björklund 1983). Många ägnar sig åt trädgårdsarbete, att snickra på stugan. Man vandrar i skogen eller åker ut med båten för att fiska eller bada. Sjögren (1993) menar att människor upplever snickeriarbete ute i skogen som ett sätt att finna harmoni med naturen och med naturprodukter. Ofta finns i denna livsstil och dessa sysslor också en mer eller mindre medveten längtan efter ett enkelt leverne och en romantiserad föreställning om livet på landet.

Människor ägnar sig dock bara åt dessa praktiska uppgifter och utflykter i *naturen* när man själv har lust. Sommarstugevistelsen ska fungera som en kontrast till stressen, yrkeslivet och de förväntningar som finns på en i stan. *Livet på landet* ska vara kravlöst och vilsamt. I idén om det självständiga och kravlösa livet tycks också för många finnas en önskan om att slippa alltför mycket krav på socialt umgänge (Björklund 1983, Sjögren 1993). Många av invånarna i den fritidsby som Björklund studerat begränsar sitt umgänge till familjen och besökande släkt och vänner. Man säger sig vilja "koppla av från folk" under vistelsen här (Björklund 1983:65). Denna önskan kan också märkas i

husens placering, ofta på en tomt som har någon naturlig barriär mot omvärlden och med baksidan av huset vänd utåt (ibid.).

Sjögren (1993) menar att det på denna punkt finns en tydlig skillnad mellan människor i Sverige och människor i Medelhavsområdet. Fritiden i Sverige har, menar hon, en koppling till naturen snarare än till socialt umgänge. Denna natur ska idealt sett avnjutas i rofylld avskildhet (Björklund 1983), även om drömmen om naturen i tät fritidsbebyggelse kan komma att handla ganska mycket om konsumtion, t ex av båtar och andra redskap (ibid., Frykman och Löfgren 1979). I Medelhavsområdet associeras fritid istället mer med det sociala, skriver Sjögren (1993). Här vandrar man inte gärna i naturen. Istället väljer man att spatsera på gatan så att man har chans att träffa på bekanta. Drömmen är inte att gå omkring i shorts vid en liten stuga på landet, utan att få klä sig i kostym och gå ut på gatan i staden (ibid.). Medan den svenska söndagsutflykten gärna blir en tur i skidspåret eller en utflykt i skogen, så kanske söndagsutflykten i Italien eller södra Frankrike istället innebär att man packar in hela familjen, inklusive mormor och spädbarn, i en bil och kör till en restaurang vid vägkanten (1993:114).

Minnen och känslor

"Drömmen om stugan vid sjön präglar den svenska folksjälens", skriver Sjögren (1993:114), och Rosander skriver på liknande sätt om den norska fritidsbostaden att "Folksjälens boning har utan tvivel formen av en hytte" (1990:257).

Wessling (1983) menar att "torpromantiken", som hon kallar människors känslor för stugan, är ett uttryck för tryggheten och det okomplicerade livet i barndomshemmets värld. Eftersom det är ca sjuttio år sedan Sverige var ett bondesamhälle, kan man emellertid fråga sig hur dagens unga vuxna skulle kunna bära omkring på minnen från den tiden. Dauns studie (1980) är visserligen tjugo år gammal, men han ställde just denna fråga till människor i ett sommarstugeområde. Det visade sig att åtminstone en av hushållsmedlemmarna i de allra flesta fall faktiskt hade någon form av barndomsupplevelse från landsbygden. Det är också relativt vanligt att människor tar över ett hus på landsbygden från en äldre släkting och börjar använda detta som sommarstuga. Många sommarbostäder är därför släktbaserade, och geografiskt splittrade släkter kan mötas år efter år vid sina sommarstugor på den tidigare släktgårdens ägor (Boholm 1983, Hellspong och Löfgren 1994)

Men det finns också andra sätt att förklara de värden och associationer som sommarstugan och det lilla röda trähuset väcker. Ett är den kontrast den ger till permanentboendet eller livet i stan (Wessling 1983). Flera författare påtalar den betydelse som själva växlingen mellan två slags boende och livsstilar har för många människor (Björklund 1983, Boholm 1983, Daun 1980). Den romantiska och idealiserade bilden av begreppet natur och föreställningen om landsbygdens naturliga livsstil kan alltså också betraktas som en kontrast till stadens livsstil och föreställningar om denna som artificiell (Boholm 1983, Frykman och Löfgren 1979).

Ytterligare ett sätt att förstå de känslor som drömmen om den röda stugan och livet på landet kan framkalla hos människor som är uppvuxna i Sverige, är att tänka på de mängder av minnen, myter och erfarenheter av det svenska landskapets skogar och stugor, byar och slätter som är både gemensamma och individuellt upplevda (Wessling 1983). Dessa minnen, myter och erfarenheter skapas och återskapas också ständigt av reklambilder och andra bilder, och de skapas och återskapas genom visor som länkar samman dagens natursyn med 1800-talets natursyn (som i sin tur hade rötter både i den tidigare romantiken och den nya nationalromantiken och den spirande hembygdsrörelsen) (ibid.).

4. HUSHÅLL

Arbete och boende i svenska hushåll

Livscyklar och boendekarriärer

Det vanligaste svenska hushållet består av en kärnfamilj med två vuxna och ett till två barn (SCB: Folk och bostadsräkningen 1990). Varje specifikt hushåll förändras dock över tid efterhand som barnen växer upp, och det innebär att människor under åren då och då anpassar sin bostad så att den bäst ska passa den aktuella hushållsstrukturen. Människor arrangerar om ytorna i bostaden, konstruerar nya rum och uppdelningar eller justerar rummens användningsområden (Birdwell-Pheasant och Lawrence-Zúniga 1999). Men hushållens utvecklingscykler innebär också att människor då och då flyttar och formar nya hushåll.

Flyttning som övergångsrit

Mörck (1991) har beskrivit de olika stegen i människors boendekarriär som livsrit som markerar inledningen på nya faser i livet. Den första egna bostaden är således en tydlig markering av att man nu tagit klivet in i vuxenvärlden, och parets val av gemensam bostad kan ses som en manifestation av relationen och ett gemensamt uttalande om vilka man anser sig vara. Enligt Werner (1981) är de vanligaste orsakerna till att människor flyttar att man bildat familj, att familjen blivit större, eller att mannen fått en bättre tjänst eller tjänsteförflyttning. Människor flyttar också mest under det nya hushållets första tio år (ibid.).

De olika tankesätt och ekonomiska villkor som finns i olika yrkesgrupper innebär att det även finns skillnader mellan dessa gruppers boendekarriärer. Mörck (1991) har funnit några karaktäristiska likheter och skillnader i sin jämförelse av yrkesgrupper i 80-talets Göteborg.

Småhusidealet dominerar överlag. Att bo i villa betraktas enligt Mörck som ett mått på vuxenhet, föräldransvar och förmåga att sköta privatekonomin (1991:176f). Bland ingenjörer, ekonomer, ekonomiskt starka arbetarhushåll och vissa av vårdarna i Mörcks studie är anskaffandet av villa därför ett ganska oproblematiskt och icke ifrågasatt beslut. De ekonomiskt svaga arbetarhushållen i undersökningen däremot försöker spara men är samtidigt osäkra på om de ska nå målet. I denna grupp finns både frustration och

sökande efter att hitta fördelar i sina nuvarande bostadsområden, och de som lyckas flytta till eget hus flyttar ofta under en senare fas i familjens utveckling än de mer välbeställda. En tredje inställningen till småhusen återfinns inom vårdgruppen. Dessa människor pratar lika mycket om småhus som andra, men de lyckas i att definiera småhusen negativt och slipper döma sig själva för något misslyckande (ibid.).

Det finns i Mörcks undersökning också olikheter mellan yrkesgrupperna vad gäller antalet flyttningar och antalet typer av boende som människor kommer att leva i under sitt liv. Ju bättre ekonomi människor har, desto fler typer av bostäder kommer också att ingå i deras liv. Bland ingenjörer och ekonomier finns en utveckling i fem tydliga etapper. Den första är studentrummet. Detta följs av en lägenhet i innerstaden och senare, när man fått barn, ett radhus. Det fjärde steget är en friliggande villa. Som ett femte steg, när barnen flyttat hemifrån, flyttar många in till en lägenhet i centrum.

Mellan arbetare och vårdare finns formellt sett en likhet i respektive boendekarriär. Bland arbetarna hittar man bara två typer av boende; lägenhet i förort eller småhus. Och bland vårdgruppen är endast en typ av boende typiskt; lägenhet i centrala Göteborg. Antalet flyttningar är däremot många i båda dessa grupper. Flyttningarna handlar ofta om anpassningar av lägenhetsytan till förändringar i hushållets storlek. Skillnaden mellan grupperna ligger mest i deras olika motiv för sitt boendeval. Medan arbetarna framförallt bor i lägenhet p g a att de inte har råd att bo i villa, så är detta boende ett aktivt val för människor med vårdyrken. Mörck menar att vårdgruppens val att bo centralt i lägenhet både handlar om deras syn på föräldrarollen och på att de eftersträvar umgänge, fritid och boende som signalerar en ungdomlig livsstil (1991:176f). Man ska dock komma ihåg att dessa intervjuer gjordes just i Göteborg på 80-talet.

Beslutet att flytta är en process

Även om människor i Sverige har stora likheter i sin syn på bostadsbyten under livet så bör man betrakta varje beslut att flytta som en process i sig, menar Werner (1981). Hon tar upp fyra kategorier som påverkar människors beslut att flytta och val av bostad, nämligen värderingar, erfarenheter, tillgångar och situationella villkor. Ett exempel på värderingar som styr människors beslut att flytta till eget hus är den hopkoppling som många gör mellan en sådan flytt och beslutet att bilda familj. Ett annat exempel är att villaboende förknippas med framgång (Mörck 1991, Werner 1981). En erfarenhet som kan vara av stor betydelse för beslutet att köpa hus är att man själv är uppvuxen i villa (Werner 1981). Detta sätt att analysera beslutsprocesser påminner i stora delar om min beskrivning av den process som föregår beslut att skaffa solfångare (Henning 2000), och kan säkert vara användbar för att få fram information om beslutsgången vid andra energibeslut i hushållen.

Statistik över hushåll i svenska småhus

Jag har gått igenom en del statistiskt material, främst för att få fram underlag som kan användas när lämpliga hushåll ska väljas ut för den kommande intervjuundersökningen, men som också i viss utsträckning kan vara användbar i det fortsatta arbetet med studien. De uppgifter jag sökt har framförallt rört vilka åldersgrupper som i huvudsak lever i småhus, vilka yrkeskategorier som dominerar småhusboendet, samt villahushållens genomsnittliga storlek.

Hushåll i Sverige

Nästan 60 procent av den vuxna befolkningen i Sverige (mellan 16 och 74 år) bor i småhus (uppgiften gäller 1998; SCB: Undersökningarna av levnadsförhållanden).

År 1990 bodde 8,6 miljoner människor i Sverige. Drygt hälften av denna befolkning (55 procent eller 4,7 miljoner) lever i hushåll med tre personer eller fler. Vanligast bland dessa hushåll är konstellationen två vuxna med ett till två barn. Mindre än en fjärdedel av befolkningen (28 procent) lever i tvåpersoners-hushåll. Jag har inte fått fram några säkra uppgifter om hur stor andel av dessa hushåll som består av två vuxna, och hur många som består av en vuxen och ett barn. Återstoden av befolkningen (18 procent) lever i enpersonshushåll (SCB: Folk och bostadsräkningen 1990).

Om vi istället utgår från antalet hushåll ser det ut på följande sätt. Det finns 3,8 miljoner hushåll i Sverige. Av dessa består 1,1 miljoner hushåll av tre personer eller fler, 1,2 miljoner hushåll består av två personer, och 1,5 miljoner hushåll består av en person (SCB: Folk och bostadsräkningen 1990). Frågan är nu hur dessa tre kategorier av hushållsstorlek fördelar sig över olika typer av bostäder.

Hushåll i småhus

Det fanns 1998 1,5 miljoner småhus i landet (SCB: Land och miljö). Enpersonshushållen upptar ca 150 000 av dessa småhus (SCB: Folk och bostadsräkningen 1990, SCB: Undersökningarna av levnadsförhållanden). Det har dock varit svårt att få fram exakta uppgifter angående hur de övriga två hushållsstorlekarna fördelar sig över de resterande småhusen.

Av statistiken framgår att 4,7 miljoner människor (alla åldrar) lever i hushåll om tre eller fler personer, och att 76 procent av alla vuxna samboende (16-74 år) med barn bor i villa. Vi vet också att antalet hushåll med tre personer eller fler utgör en knapp tredjedel av den totala mängden hushåll i Sverige (SCB: Undersökningarna av levnadsförhållanden, SCB: Folk och bostadsräkningen 1990). Om vi därför antar att två tredjedelar av de människor som lever i hushåll med tre eller fler personer är vuxna (samboende med barn) och att 76 procent av dessa vuxna bor i småhus, så innebär det

följande: 1,6 miljoner människor i åldrarna 16-74 år lever i hushåll med tre eller fler personer. Av dessa bor ca 1,2 miljoner i småhus. Antalet småhus med dessa större hushåll skulle i så fall uppgå till ca 600 000 hus (två vuxna per hus).

De uppgifter jag fått fram från statistik över tvåpersonshushåll i småhus talar endast om att det finns 2,4 miljoner människor som bor i hushåll bestående av två personer, samt att 66 procent av vuxna samboende utan barn och 40 procent av ensamstående med barn bor i småhus (SCB: Undersökningarna av levnadsförhållanden, SCB: Folk och bostadsräkningen 1990) . Om vi antar att dessa två kategorier är ungefär lika stora blir resultatet följande: Ca 800 000 vuxna samboende utan barn bor i ca 400 000 småhus, och ca 480 000 vuxna med ett barn bor i lika många småhus. Sammanlagt ca 880 000 småhus.

Enligt dessa beräkningar fördelar sig således de 1 527 000 småhusen i Sverige (SCB: Land och miljö) på ungefär följande sätt: 150 000 småhus innehåller hushåll bestående av en person. 600 000 småhus innehåller hushåll bestående av tre eller fler personer. 880 000 småhus innehåller hushåll bestående av två personer. Resultaten är dock mycket osäkra. Summan småhus skiljer också på ca 100 000.

Åldersgrupper i eluppvärmda småhus

En dryg tredjedel av samtliga 1,5 miljoner småhus i Sverige värms med enbart el. Hela 200 000 av dessa ca 550 000 elvärmda småhus byggdes under 1970-talet (SCB: Land och miljö). Jag har därför spekulerat över vilka åldersgrupper som troligen dominerar boendet i dessa 70-talshus idag.

Statistik visar en kraftig höjning av andelen människor som bor i småhus efter 35 års ålder, och en märkbar sänkning efter 65 års ålder (SCB: Undersökningarna av levnadsförhållanden). Jag har därför antagit att detta innebär att de flesta husköpare skaffar sina hus först efter 35 års ålder, och att en del börjar sälja sina hus igen efter 65 års ålder. Eftersom en mycket stor andel av de småhus som värms med enbart el är alltså idag mellan 20 och 30 år gamla, så bör det innebära att vissa hushåll har hunnit sälja sina hus till yngre köpare.

Av de vuxna som bor i dessa hus tycks således en stor majoritet vara mellan 35 och 65 år idag. Någon snävare avgränsning verkar vara svår att göra utan något specifikt bostadsområde i åtanke.

Yrkeskategorier i småhusboendet

Statistik från 1998 (SCB: Undersökningar av levnadsförhållanden) visar att 77 procent av företagare med anställda och 68 procent av ensamföretagare bor i småhus. Av samtliga tjänstemän bor 62 procent i småhus, och av samtliga arbetare bor 57 procent i småhus. 43 procent av de långvarigt arbetslösa bor i småhus. Av jordbrukare som bor i

småhus är andelen förstås mycket hög; 96 procent. 65 procent av hemarbetande, 61 procent av ålderspensionärer och 50 procent av studerande bor också i småhus.

Eftersom jag ännu inte fått fram uppgifter om hur stora de respektive kategorierna är totalt, så säger dessa uppgifter oss dock inte särskilt mycket om hur stor andel av småhusen som bebos av de olika yrkeskategorierna.

Hushållens arbetsfördelning

Förändringar under 1900-talet

Runt förra sekelskiftet hade de flesta i arbetsför ålder i Sverige någon form av lönearbete utöver det arbete som kunde utföras i hemmen. Man arbetade t ex med fabriksarbete, städning, arbete i affär, arbete i det egna jordbruket eller som dräng eller piga (Trost 1993). Att förknippa kvinnlig respektive manlig identitet med en strikt uppdelning mellan arbete i hemmet och arbete utanför hemmet är en relativt sen företeelse.

Denna förändring blev mer och mer tydlig under 1930-talet, då allmänheten började anamma de ekonomiskt välbeställdas syn på kvinnor som icke förvärvsarbetande. Det började upplevas som förnedrande att vara en av dem som inte hade råd med "hemmafru". Under några decennier framöver betonades således mäns och kvinnors respektive arbets- och ansvarsområden som en åtskillnad mellan yrkesliv och hemarbete. Föreställningen om det ideala gifta paret var mannen som förvärvsarbetande och kvinnan som skötte hem, mat och barn (Hellspång och Löfgren 1994, Trost 1993).

Hemmafruperioden varade fram till slutet av 1960-talet. Vid denna tid uppstod en kritisk debatt i samhället kring arbete och jämställdhet samtidigt som det fanns behov av att åter börja utnyttja den arbetskraftsreserv som kvinnorna utgjorde. Arbetsfördelningen mellan män och kvinnor började åter ändra form (ibid.). Även om vissa sysslor idag fortfarande betraktas som mer manliga och andra som mer kvinnliga, så finns det numera i Sverige inte längre samma starka arbetsdelning mellan män och kvinnor som under åren mellan 1930-talet och slutet av 60-talet.

Den skarpa åtskillnaden mellan arbete i hemmet och arbete utanför hemmet finns däremot kvar, om än i modifierad form. Framförallt tycks föreställningar om att hemmet är en plats för intimitet och gemenskap öka i styrka. Ett sätt för hushållsmedlemmar att skapa och ge uttryck för dessa föreställningar är genom sitt ständigt pågående arbete med förbättring och förnyelse av hemmet (Gullestad 1992).

Arbete och fritid

Arbetstid

De vuxna i svenska hushåll använder en stor del av sin tid till arbete. Ungefär hälften av vardagsdygnets tid ägnas åt yrkes- och hemarbete (Mårtensson, Pettersson och Wadeskog 1993). Den totala arbetstiden kan, liksom dygnets timmar, delas ungefär på mitten. Den totala avlönade arbetstiden i Sverige är alltså ungefär lika stor som den tid som läggs ner på olika former av hemarbete (Trost 1993). Ungefär var tionde svensk i arbetsför ålder är dock arbetslös enligt siffror från 1996 (Nordenmark 1997).

Män förvärvsarbetar i genomsnitt i något högre utsträckning än kvinnor. Enligt statistiken arbetar män i Sverige totalt sett utanför hemmet i genomsnitt ca fjorton timmar mer per vecka än kvinnor; alltså drygt fyrtio timmar förvärvsarbete för män jämfört med drygt sjuogosju timmar för kvinnor. Kvinnor arbetar i gengäld med hemmet i genomsnitt ca tretton timmar mer per vecka än män; alltså drygt trettio tre timmar hemarbete jämfört med tjugo timmar. Störst är skillnaden bland de som har barn. Där visar statistik från 1992 att nästan hälften av kvinnor med barn under sjutton år yrkesarbetar på deltid, medan endast fyra procent av män med barn under sjutton år yrkesarbetar deltid (SCB: I tid och otid, Trost 1993).

"Egentlig fritid" - positiv, aktiv och fri från förpliktelser

Att många människor i de svenska hushållen anser sig ha ont om tid märks bl a på deras strävanden att minska tidsåtgången för hushållsarbetet. En av orsakerna till denna upplevda tidsbrist är naturligtvis att båda makarna vanligtvis förvärvsarbetar och att många kvinnor kombinerar detta förvärvsarbete med att ta på sig huvudansvaret för arbetet med hemmet (Daun 1990, Werner 1981). Men man kan också uttrycka det så att människor anser sig ha ont om tid därför att det är så många aktiviteter och sysslor som man upplever inkräktar på det som annars skulle ha utgjorts av den positivt laddade tid som kännetecknar den "egentliga fritiden" (Dauns begrepp, 1990).

Fritidsbegreppet är historiskt sett en relativt sen företeelse. Semester och pension för det stora flertalet har bara existerat ett halvsekel, och fritiden efter arbetsdagens och arbetsveckans slut har varit knappt tilltagen fram till införandet av åttatimmarsdagen och femdagarsveckan (Londos 1993:225).

Människor brukar betrakta aktiviteter utanför förvärvsarbetet, och i viss mån också utanför arbetet med barn, matlagning, städning, diskning och tvättande, som fritidssysslor (Werner 1981). Samtidigt tycks det vara en allmän uppfattning att man egentligen bara har fritid under den tid då man gör något man upplever som roligt och stimulerande, och då man sysslar med någonting som man själv valt att göra, någonting som är fritt från förpliktelser. De flesta av de tillfrågade i Werners studie (1981)

betraktade inte heller fritiden enbart som positivt laddad ledig tid, utan också som en tid då man är eller borde vara aktiv på något sätt.

Många av de kvinnor som tillfrågades av Werner använde t ex gärna sin fritid till att sticka, virka, väva och sy kläder och textilier till familjen och hemmet. Andra använde mycket tid på arbete med hus och trädgård. Också sport och motion placerades högt på dessa småhusbors tio-i-topplista över fritidssysselsättningar (ibid.). Människor lägger ofta ner en hel del positivt upplevd fri tid på att underhålla och utnyttja en sommarstuga, och på att använda denna sommarbostad för att odla och att utnyttja naturresurser i skog och mark (Mårtensson och Pettersson 1998). Också heminredning kan betraktas som en fritidsverksamhet i sig (Londos 1993). Många av de väggdekorationer som Londos speciellt studerat är produkter av hobby- och gör-det-själv arbete. En tredje aspekt av kopplingen mellan fritid och heminredning som Londos tar upp är att bilderna och föremålen på väggarna ofta avbildar eller på annat sätt leder tankarna till uppskattade fritidssysselsättningar (ibid.).

Sådana aktiviteter utanför förvärvsarbetet som upplevs som nödvändiga och mindre roliga, däremot, inkräktar på denna positiva del av fritiden, alltså på det som uppfattas som den egentliga fritiden. Den egentliga fritiden inskränks således av mängder av vardagsaktiviteter såsom arbetsresor, avlämnande och hämtning av barn på daghem, kvartssamtal i skolan, utträttande av post- och bankärenden, att lämna tillbaks returglas, att veckohandla mat mm. Och den inskränks av alla de aktiviteter som hör ihop med bilkörning; att fylla på bensin, besöka verkstad och bilprovningsanstalt, byta till vinterdäck, tvätta bilen, borsta av snö och skrapa is mm (Daun 1990, Werner 1981).

Kvinnors och mäns hemarbete

Gullestad (1984) berättar om hur hon på nästan varje fråga hon ställde i början av sitt fältarbete bland unga norska mödrar fick svaret "Vi gör det tillsammans, vi delar på det". Det var först sedan hon lärt känna sina informanter bättre som hon insåg att praktiken sällan stämde helt överens med "vi gör det tillsammans" ideologin. Det finns i de flesta skandinaviska hushåll en önskan om gemenskap och delat ansvar för hushållets sysslor, organisation och försörjning, och många anser också att de själva lever efter den principen. Samtidigt finns i praktiken en grundläggande fördelning av hushållsuppgifterna, och människor tenderar, mer eller mindre medvetet, att uppleva vissa sysslor som mer manliga och andra som mer kvinnliga.

Mannen som försörjare och kvinnan som vårdare

Fördelningen av arbetsuppgifter mellan vuxna män och kvinnor sker i skandinaviska hushåll i praktiken i stor utsträckning utifrån en grundläggande föreställning om mannen som försörjare och kvinnan som vårdare. Denna föreställning om manligt och kvinnligt framgår med stor tydlighet i två svenska studier som båda på olika sätt speglar den genusrelaterade arbetsdelningen ur ett arbetslöshetsperspektiv. Den ena av dessa undersökningar redogör för småbarnsföräldrars sätt att resonera när de beslutar om

huruvida mannen eller kvinnan ska ta ut den barnledighet de båda är berättigade till (Kugelberg 1999). Den andra tar upp andra aspekter av hemarbetets fördelning bland arbetslösa par (Nordenmark 1997).

Nordenmarks studie (1997) pekar på att hemmets arbetsuppgifter fortfarande i stor utsträckning betraktas som kvinnliga sysslor, och berättar om hur människor själva ofta förklarar den ojämna arbetsfördelningen i hemmet genom att hänvisa till mannens stora engagemang vad gäller tid och kraft i förvärvsarbetet och att kvinnan bara arbetar deltid. Om detta resonemang stämde, menar Nordenmark, så borde både män och kvinnor som arbetar deltid lägga ner mer tid på hushållsarbete jämfört med dem som heltidsarbetar, och de som är arbetslösa borde ägna mer tid åt hemarbete än de som deltidsarbetar.

Det är dock först i hushåll där mannen är öppet arbetslös och kvinnan förvärvsarbetar på heltid som arbetet i hemmet delas relativt lika mellan mannen och kvinnan. Den tydligaste förändringen i hushåll med denna situation finns vad gäller städning. Den arbetslöse mannen med heltidsarbetande kvinna tar således på sig en större del av städandet än annars. Den minsta förändringen gäller tvätten. Det är nästan dubbelt så vanligt att den heltidsarbetande kvinnan ansvarar för tvätten än att den arbetslöse mannen gör det. När det gäller genomförandet av mindre reparationer är förhållandet det omvända. Trots att kvinnan är arbetslös sköts denna syssla oftast av mannen oavsett om han är arbetslös, arbetar deltid eller heltid (ibid.).

Kugelbergs studie (1999) pekar speciellt på stabiliteten i den kulturellt betingade föreställningen om mannen som hushållets försörjare. De par med småbarn som delar relativt lika på den statligt garanterade föräldraledigheten i Sverige är således de par som består av en man med låg inkomst och en kvinna med hög inkomst (Risförsäkringsverket 1993 i Kugelberg 1999). I hushåll där kvinnan har högre lön än mannen finns det tydligen tillräckligt uppenbara skäl för att justera de traditionella genusidentiteterna något, men kvinnans högre lön tycks inte utgöra tillräckligt skäl för att helt ompröva dem.

Då kvinnan tjänar mindre än mannen, eller då makarna har ungefär lika lön, finns det oftast en underförstådd överenskommelse mellan makarna att följa traditionella genusidentiteter, menar Kugelberg (ibid.). "Det blev så automatiskt", "det flöt på", "det bara blev så" är några citat från Kugelbergs informanter. I de fall man ändå i någon mån har talat öppet om fördelningen av föräldraledigheten säger både män och kvinnor att familjen skulle förlora för mycket pengar om männen skulle ta ledigt från sitt förvärvsarbete (ibid.).

Många familjer med låga inkomster har små ekonomiska marginaler, och dessutom har drömmen om att kunna skaffa eget hus hög prioritet bland hushåll med små barn. Men det intressanta som Kugelberg pekar på här är att argumentet att det är ekonomiska skäl som hindrar mannen från att ta ut föräldraledighet nästan aldrig baseras på en uträkning av hur många månader som familjen skulle kunna ha råd att låta honom ta ledigt från jobbet. Istället tycks argumentet komma från uppfattningarna om mäns och kvinnors komplementära roller. Detta framgår speciellt tydligt vid en jämförelse av hushåll där

paren tidigare haft relativt jämbördiga löner, men där antingen mannen nu blivit arbetslös eller där kvinnan blivit arbetslös (ibid.).

Kugelberg berättar således om ett par familjer där mannens arbetslöshet var det självklara motivet för att kvinnan skulle ta ut all föräldraledighet eftersom det ansågs viktigt för mannen att ha tid att söka nytt jobb. I en familj där kvinnan blev arbetslös medan hon väntade barn angav man motsatta motiv. I detta fall ansåg man det fullständigt självklart att kvinnan skulle stanna hemma eftersom hon var arbetslös och eftersom hans inkomst nu behövdes ännu mer (ibid.).

Friberg (1990) och Gunnemark (1988) berättar i ett par studier om kvinnors inriktning mot sin roll som vårdare snarare än som försörjare. Flera av kvinnorna med småbarn och låglöneyrken i dessa studier sökte sig till nya arbeten när de fick barn, arbeten med tider som gick lättare att anpassa till familjens övriga liv. Dessa kvinnor såg förvärvsarbetet mer som ett medel än ett mål i sig, och anledningen till att de bytte från heltidsarbete till deltidarbete var deras önskan att få mer tid för barnen och hushållsarbetet. De hade också långsiktiga framtidsplaner som snarare handlade om barnens uppfostran och insocialisering i ett framtida samhälle än konkreta planer för egen del. Kvinnorna i Gunnemarks studie var inte kritiska till dagmamma eller daghem av principiella skäl. Deras motiv till att minimera behovet av kommunal barnomsorg tycktes istället vara förknippat med att de upplevde det som en viktig livsuppgift att ta hand om barnen (ibid.).

Kvinnliga och manliga sysslor

Mårtensson, Pettersson och Wadeskog (1993) menar att det i deras material märks en tendens till att kvinnan tar på sig ett ansvar för att samordna hushållsmedlemmarnas aktiviteter, eller "tids- och rumsgeografiska scheman" som dessa författare uttrycker det. De flesta av männen och kvinnorna i Gunnemarks intervjuundersökning (1998) ansåg också att kvinnan har det övergripande ansvaret för hemmets skötsel, ett resultat som även framkommer i många andra studier (se bl a Almqvist 1993, Friberg 1990, Gullestad 1984 och 1992, Jakobsen och Karlsson 1993). Mårtensson och Pettersson (1998) påpekar dock att det hushållsarbete som undersökts i många studier ofta har varit just typiskt kvinnliga sysslor, och att mäns hushållsarbete därför kan ha underskattats.

Att ha huvudansvaret för hemarbetet innebär inte bara att ta initiativ till när dammsugaren ska tas fram (Gunnemark 1998), utan också att man har ett visst mått av kontroll över var föremål och människor ska placeras. Detta framgår bl a av Gullestad studie (1992). Hon beskriver där hur de unga kvinnor hon studerat använder uttryck som *mina mattor* och *mina golv* när de diskuterar med sina väninnor. Att hemmet huvudsakligen betraktas som kvinnans domän framgår bl a också av verbala uttryck, som t ex att människor ofta talar om sitt föräldrahem som *hemma hos mamma och dem*. Vid skilsmässor är det oftast mannen som lämnar det gemensamma hemmet och flyttar *hem till mamma* (ibid.).

Följande lista är en sammanställning av sysslor som olika författare benämnt som "kvinnoysslor", enligt den skandinaviska kvinnosynen; laga och handla mat, baka, sylta och safta, pynta och sköta heminredning, tillverka och underhålla textilier, bl a att sy, sticka, virka eller väva, städa, diska och tvätta, ta hand om barn (Gullestad 1984, Mårtensson, Pettersson och Wadeskog 1993, Mårtensson och Pettersson 1998, Nordenmark 1997).

Motsvarande lista för det som brukar uppfattas som "manliga sysslor" i området ser ut på följande sätt; bygga, snickra, reparera, dekorera om hemmet, sköta underhåll av byggnaden, av teknisk utrustning och bilen, skotta snö, kapa ved och elda (Gullestad 1984, Londos 1993, Mårtensson och Pettersson 1998, Mårtensson, Pettersson och Wadeskog 1993).

Mårtensson och Pettersson omnämner i sin rapport (1998:128) vissa sysslor i hushållet som mer genusneutrala än andra. Män deltar t ex i storstädning av hemmet, framförallt med att putsa fönster och bona golv. Både män och kvinnor tycks också båda ägna sig åt bär- och svampplockning, samt delta i odling, att skörda i egen trädgård och annat trädgårdsarbete. Vad gäller trädgårdsarbetet så ägnar sig kvinnor dock mer åt blomodling och män mer åt markbearbetning, gräsklippning och bevattning. Att storhandla tycks också vara en relativt genusneutral syssla, liksom att måla och sätta upp tapeter (ibid.). Gemensam nämnare för dessa mer genusneutrala aktiviteter tycks vara att de inte behöver utföras dagligen utan är arbetsinsatser som förekommer med glesa mellanrum.

Mårtensson, Pettersson och Wadeskog (1993) har vid en jämförelse mellan ekologiskt inriktade hushåll med andra hushåll inte hittat några stora skillnader mer än att fördelningen av hemarbetet är jämnare i de ekologiskt inriktade hushållen. Den enda skillnad de nämner gäller vedeldning (vari skillnaden ligger framgår inte, kanske eldar de ekologiskt inriktade hushållen oftare med ved?): "Att skaffa ved och elda i panna eller braskamin för att värma hela huset tycks vara en övervägande manlig syssla, däremot inte att elda i kökets vedspis" (1993:25).

Förändringar

Gullestad påpekar att bilen i en norsk arbetarfamilj är mycket bättre skött än både en norsk akademikerfamiljs bil och en fransk familjs bil (Gullestad 1984, Londos 1993, Mårtensson och Pettersson 1998, Mårtensson, Pettersson och Wadeskog 1993). Vad som anses vara mannens roll är en fråga om klass och kultur. Vad som betraktas som mannens respektive kvinnans ansvar är också en generationsfråga, eftersom arbetsfördelningen i ett specifikt samboende par påverkas under det gemensamma livsloppet av faktorer inom och utanför hushållet (Mårtensson och Pettersson 1998).

Mannens och kvinnans respektive roller är dessutom en fråga om förändring över tid, och detta kommer bl a till uttryck i konflikten mellan ideologi och praktik och i de förhandlingar om hemarbetets fördelning som sker i de skandinaviska hushållen. Gullestad (1984) lade märke till att de unga kvinnor som ingick i hennes studie

betonade sin vilja till förändring genom att berätta för henne vad de önskade och vad de hade uppnått. Och det dessa unga kvinnor önskade var gemenskap med sina män, att "dela på det", att "göra det tillsammans". Vad som verkligen har förändrats, menar Gullestad, är att de flesta män numera har accepterat legitimiteten i kvinnors argument för bättre fördelning av hemarbetet. Kvinnorna måste dock i viss mån planera och arbeta för att uppnå denna fördelning (ibid.).

Det tycks dock finnas en historisk kontinuitet vad gäller ansvarsfördelningen mellan män och kvinnor i Skandinavien. Man talar gärna om att jämställdhet mellan män och kvinnor har blivit ett samhällsideal i de skandinaviska länderna först under de senaste decennierna och att detta numera inlemmats i politik och lagstiftning (Björnberg och Kollind 1997). Gullestad (1984) lade t o m märke till att det tycktes gå en ganska markant skillnad i åsikter och praktik mellan par som flyttat ihop före respektive efter mitten av 1970-talet.

Jansson (1999) menar emellertid att det är viktigt att vara medveten om att kvinnor och män i Sverige levde och verkade tillsammans i både social och ekonomisk mening ända fram till senare delen av 1800-talet. Detta var inte heller något unikt för agrarsamhället. Staden och stadshushållet påminde i många avseenden om livet på landet, och mannen och kvinnan arbetade ofta i samma rumsliga sfär. Det fanns manliga respektive kvinnliga sysslor, men gränsöverskridningar var vanliga. Dessa gränsöverskridningar bestod dock i stort sett enbart av att kvinnor kunde utföra sysslor som definierades som manliga. Det ansågs däremot inte passande för en riktig man att utföra sysslor som i en viss bygd definierades som kvinnliga (ibid:45).

Förhandlingar om arbetsfördelning

Makt-, ansvars- och arbetsfördelning mellan män och kvinnor har studerats relativt mycket, men man vet inte lika mycket om samspelet i hushållet, hur det går till när arbetet fördelas och vems vilja det är som till slut förverkligas (Mårtensson, Pettersson och Wadeskog 1993). En av de som arbetat med att analysera samspelet mellan makar är Gullestad (1984, 1992), och jag ska kort nämna några av hennes resonemang här.

Att dela på det och göra det tillsammans

Makarnas huvudsakliga uppgifter inom det skandinaviska hushållet består i stort sett som tidigare, som vi sett ovan. Men samtidigt förändras uppgifternas karaktär och makarna hjälper varandra mer. Det praktiska handlandet har förändrats, men det som har förändrats ännu mer är människors sätt att tänka på arbetsfördelningen (Gullestad 1984:294). För de unga kvinnorna i Gullestads undersökning betyder gemenskapen mellan mannen och kvinnan att man blir ett team som tillsammans utför arbetsuppgifterna i hemmet (ibid.).

Att dela på det och *att göra det tillsammans* handlar dock för kvinnan om någonting annat och mycket mer än att turas om att diska eller byta blöjor, säger Gullestad. Det

handlar om kärlek, omsorg och förståelse för vad som behöver göras utan att behöva fråga om det. Aktiviteter som att diska och byta blöjor har blivit symboler för någonting som inte alls handlar om disk och blöjor. De har blivit symboler för ett reellt delande av ansvaret för hem och barn (1984:289).

För mannen kan dessa önskemål ställa till en del bekymmer. Dels krävs det av honom att han ska delta i sysslor som inte alls stämmer med hans genusidentitet. Dessutom hindrar ett större deltagande i barnomsorg och hushållsarbete honom från att umgås med sina kompisar. Ett tredje problem kan vara att det gemensamma hushållsarbetet på hans lediga tid innebär att han i viss utsträckning hamnar under sin frus administration och övervakning, och de traditionellt manliga idealen om frihet, kontroll och personlig autonomi blir svåra att realisera (ibid.).

Kvinnornas expansion vad gäller sysslor och roller är på många sätt lättare, säger Gullestad (ibid.). Många av dessa aktiviteter, som att köra bil, hantera bankärenden mm för med sig ett större oberoende och mer kontroll. De kan på så vis associeras med traditionellt maskulina ideal. Men inga av dessa aktiviteter strider direkt mot det som uppfattas som feminint. Man behöver t ex inte bli smutsig genom att reparera bilen bara för att man lär sig att köra den. Gullestad menar att det i så fall skulle ha kunnat jämföras med mannens blöjbyten (ibid.).

Arbetsfördelningen och samarbetet

Fördelningen av arbetsuppgifter handlar alltså om mycket mer än att organisera någonting praktiskt. Mannen tvättar t ex mycket hellre bilen än han byter blöjor. Och kvinnan vet att han föredrar vissa uppgifter mer än andra och agerar utifrån det. Dessutom föredrar hon att han gör vissa uppgifter istället för andra (Gullestad 1984). Variationerna på hur man kan fördela hemarbetet mellan makarna är med andra ord begränsade, både på det traditionella fördelningssystemet och på att mannen och kvinnan föredrar att göra vissa sysslor. Deras respektive preferenser hänger också i sin tur ihop med deras genusidentitet eftersom olika sysslor har ackumulerat symboliska värden som förknippas specifikt med manlighet eller med kvinnlighet (ibid.).

Gullestad (ibid.) menar därför att en anledning till att män gärna arbetar med att förnya och förbättra hemmet är att detta ger utrymme för uppgifter som brukar associeras med manlig kunskap och förmåga, samtidigt som kvinnorna upplever männens engagemang i hemmet som ett engagemang också för dem själva och resten av familjen. En anledning till att arbetet med att dekorera och förnya hemmet är ett populärt projekt i många hushåll är alltså att detta projekt har förmågan att involvera både mannen och kvinnan i ett gemensamt intresse- och samarbetsprojekt.

Männens argument

Männen i Gullestads undersökning har speciellt några aktiviteter som de brukar föredra att syssla med framför hushållsarbetet, och som också ofta fungerar bra i förhandlingar

med frun om arbetsfördelningen i hemmet. Fotbolls- eller handbollsträning är en sådan syssla som oftast fungerar bra i förhandlingarna med frun om de inte sker alltför ofta. Argumentet att bilen måste tvättas, vaxas eller repareras är också gångbart i de flesta förhandlingar. Övertidsarbete är ett ytterligare skäl som kan användas för att undgå en jämnare fördelning av hemarbetet. Mannens argument är att övertidsarbetet inbringar mer pengar till hushållet. Hennes argument kan istället vara att han träffar sina barn för lite och/eller att hon är trött på att vara utan honom så mycket (Gullestad 1984:287).

Kvinnornas argument

Kvinnorna i Gullestads undersökning argumenterar allmänt för att deras män ska delta mer i hemarbetet och protesterar stundtals mot orättvisan i den rådande fördelningen av sysslorna i hemmet. De prioriterar också ofta sina mäns kontakt med sina barn framför möjligheten att dela städningen med dem (ibid.), men de försöker också se till att männen deltar mer i hemarbetet. Följande citat är ett exempel på hur detta kan gå till:

"Före middagen arbetade han med badrummet. Vi hade börjat måla och göra om där. Jag fixade middagen. När vi hade ätit var där en hög med disk att ta hand om, och samtidigt hade baby'n bajsat i blöjan. 'Nu får du välja', sa jag till honom, 'blöjan eller disken'. Han valde disken".

Gullestad visar hur man av detta resonemang kan förstå att både disken och blöjbytet framförallt är hennes ansvar. Det är hon som måste ordna så att han deltar. Hon har ingen valmöjlighet, men hon kan bestämma vad mannen har att välja på (ibid.).

Inköp av solvärme

Utsidan av det skandinaviska huset är mer mannens ansvar, medan kvinnan oftare är huvudansvarig för insidan. Dessutom är, som jag redan beskrivit, snickeri- och reparationsarbeten oftare mannens huvudansvar, medan kvinnor ses som estetiska och känslomässiga specialister som har det största ansvaret för skapandet av ett mysigt och smakfullt hem (Gullestad 1992, Rosengren 1991).

Rosengren (1991), som har studerat par som bygger eget hus, menar att de enda gånger dessa par verkligen argumenterade med varandra var i frågor där utsidan och insidan av huset möttes, som t ex vilken färg fönsterramarna skulle ha, eller huruvida det skulle vara asfalt eller sten framför huvudingången. I andra fall kunde man ha åsikter om sådant som var den andres huvudansvar, men man gav sig lättare om man ansåg att det var den andres intresse- och kompetenssfär.

Eftersom en solvärmeinstallation handlar både om sådant som oftast betraktas som ett mer manligt hantverk och om husets utsida, också det ett i huvudsak manligt ansvar, innebär det att kvinnor ofta har svårare att driva igenom sin vilja om de vill skaffa solfångare än vad män har (Henning 2000). Det finns kvinnor som i många år, ibland så mycket som tio, femton år, försöker övertyga sina män. En del lyckas till slut få sina

motvilliga män att delta i en studiecirkel eller kontakta en solvärmeförsäljare, andra lyckas aldrig med detta.

Kvinnor tycks ofta spela en större roll vid ett solfångarköp än det först kan verka, men dessa kvinnor tenderar att handla mer indirekt genom sina män snarare än att själva ta ansvar för själva kunskapsinhämtandet och installationen (ibid.).

Hushållens ekonomi - tanke och handling

Det skandinaviska hushållet brukar av människor själva definieras som de individer som delar bostad och som har en gemensam budget att administrera (Gullestad 1984, Halleröd 1997). Jag har lagt upp dispositionen av det här avsnittet om hushållens ekonomi utifrån två författares närbesläktade sätt att särskilja olika delar av hushållens ekonomi.

Gullestads uppdelning (1984) är framförallt skapad för att kunna analysera, dels människors egna uppfattningar om hushållsekonomin, dels de förhandlingar om ekonomin som försiggår mellan makar eller sambor i ett hushåll. Hon menar därför att det är viktigt att skilja på rollen som försörjare, rollen som ekonomisk administration och rollen som konsument. Jag har framförallt använt mig av denna uppdelning i de två sista avsnitten.

Nymans fyra komponenter (1997) resurser, handhavande, kontroll och konsumtion går delvis omlott med Gullestads tre roller i hushållet. Jag har tagit hänsyn också till dessa distinktioner vid uppläggningsen av avsnittet. Jag går dock inte igenom hur mycket pengar människor har att röra sig med, utan snarare hur man uppfattar och använder de pengar man har.

Olika sätt att organisera hushållsekonomin

Pahl (1989) har konstruerat en typologi som enligt Ahrne och Roman (1997) har fått stort genomslag i den internationella forskningen om hushållens interna ekonomi, men som tycks vara helt inriktad mot västerländska hushåll och kärnfamiljer där en man och en kvinna mer eller mindre gemensamt sköter ekonomin.

Denna typologi är uppbyggd dels kring hur förvaltningen av pengarna ser ut, dels hur tillgängliga pengarna är för respektive make eller sambo. Utifrån dessa båda kriterier har fyra principiellt olika sätt att organisera pengarna utvecklats; systemet med hushållskassa, det kvinnliga eller manliga förvaltningssystemet, systemet med separata ekonomier och systemet med gemensam pott. Ahrne och Roman har dessutom lagt till ett femte system som de kallar delvis gemensam pott (ibid.).

Systemet med hushållskassa innebär att mannen ger sin hustru eller sambo en summa pengar som ska räcka till vissa hushållsutgifter. Resten av pengarna förvaltar och kontrollerar han själv. Detta system förekommer nästan inte alls i Sverige, och ingen av de familjer som intervjuades i Ahrne och Romans undersökning organiserade sin ekonomi på det sättet. Det kvinnliga eller manliga förvaltningssystemet kännetecknas av att en av makarna eller samborna ensam förvaltar och kontrollerar hushållets pengar. I Ahrne och Romans studie tog kvinnan ensam hand om pengarna i ungefär var tjugonde familj. Dessa hushåll var i allmänhet hushåll som inte hade så mycket pengar att förvalta, och detta system förekom knappast alls bland högre tjänstemannafamiljer. Den manliga motsvarigheten, dvs ett system där mannen ensam förvaltar hushållets pengar, är över huvud taget mycket ovanlig bland svenska familjer (ibid.).

Systemet med separata ekonomier karaktäriseras av att ingen av makarna eller samborna har tillgång till alla eller merparten av hushållets pengar. Man delar på gemensamma utgifter eller svarar för olika utgifter. Detta system är vanligast bland yngre par utan barn där båda arbetar heltid och har relativt goda inkomster. Ungefär vart åttonde par i Ahrne och Romans studie har separata ekonomier (ibid.). Det system för att organisera hushållsekonomin som är i särklass vanligast i Sverige är den s k gemensamma potten eller den delvis gemensamma potten. Detta sätt innebär att alla pengar läggs i en gemensam pott som både kvinnan och mannen har full tillgång till och förvaltar gemensamt. Jämförelser med studier som gjorts i Storbritannien och på Irland visar att både separata ekonomier och gemensam pott är vanligare i svenska hushåll än i dessa båda länder (ibid.).

En generell tolkning av ovanstående resultat är att männens kontroll över hushållsekonomin ökar när inkomsterna är höga. I familjer där mannen är tjänsteman eller högutbildad är det betydligt vanligare att han kontrollerar den gemensamma potten än om han är arbetare eller lågutbildad. I det senare fallet är det vanligare att paret antingen har gemensam pott eller att kvinnan kontrollerar den gemensamma potten. Däremot varierar familjers sätt att handha pengarna inte alls med kvinnans yrke och utbildning (ibid.).

Det är dock flytande gränser mellan dessa olika kategorier. Det kan finnas kollektiva inslag hos par som har separata ekonomier, samtidigt som en gemensam ekonomi inte behöver innebära att båda är lika insatta eller engagerade i ekonomin. Schemats kategorier är därför i verkligheten snarare ett kontinuum snarare än klart avgränsade typer (ibid.).

Hur par betraktar och organiserar sin ekonomi och sina pengar är något som växer fram i en process. De system som väljs inte alltid är planerade, diskuterade eller ens medvetet beslutade om. Det sätt en familj organiserar sin hushållsekonomi på är beroende av en kombination av faktorer såsom tidigare erfarenheter, specifika personliga förhållanden, kulturella normer, inkomst mm. Synen på ekonomin och hanteringen av den är inte heller statisk. Saker förändras också beroende på var i livscykelns man befinner sig och vilka behov och omständigheter som omger en. Det finns ett stort antal faktorer som påverkar individens och pars uppfattningar, förväntningar och beteenden vad gäller ekonomi samt den faktiska fördelningen av konsumtion. Nyman menar att det verkar

finnas lika många sätt att resonera kring organiseringen av ekonomin och fördelningen av konsumtion som det finns familjer (Ahrne och Roman 1997, Nyman 1997:126,156).

Kontroll över pengarna

Det är problematiskt att försöka mäta hur pass stor kontroll var och en har över hushållsekonomin eftersom fördelning av pengar och beslutsfattandet i ekonomiska frågor inom familjen är så pass komplicerade processer. Den som förvaltar hushållsekonomin har t ex inte nödvändigtvis också den strategiska kontrollen över familjens pengar. En av makarna kan sköta den dagliga hushållsekonomin, medan den andra bestämmer över större och mer avgörande ekonomiska beslut (Ahrne och Roman 1997:110f, Nyman 1997).

Nyman (1997:125f) föreslår dock att man utgår från fem kriterier som utvecklats av Edwards (1981), nämligen inflytande i beslutsfattande, att känna till den andres inkomst, att ha pengar att göra av med på sig själv, att inte behöva legitimera privat konsumtion, och att inte avstå från konsumtion p g a att ens partner inte gillar konsumtionen.

Den som har den kontinuerliga kontrollen över utgifterna och den kontinuerliga kunskapen om hur mycket pengar som det finns kvar att spendera, den som har överblicken över hushållets ekonomiska administration och det slutgiltiga ansvaret för denna, den personen har också störst inflytande över beslut om familjens utgifter (Gullestad 1984). Kontroll över "extrapengar" eller "överskottspengar" ger också mer makt än kontroll över resurser som går till de mest grundläggande materiella förnödenheterna. Pengar på ett sparkonto kan t ex betraktas som sådana överskottspengar, och kontroll över dessa pengar ger makt så länge de är synliga (Blumberg och Coleman 1989, Nyman 1997:129).

Varje bidrag till familjeekonomin måste vara synligt för att det skall räknas och ge ägaren inflytande över fördelningen av resurser (Hertz 1986, Nyman 1997). Det innebär t ex att en gemensam pott där alla pengar hamnar kan dölja en ojämn fördelning av pengar eftersom man oftast inte ser klart och tydligt vem som har bidragit med vad eller spenderat mer. Den som redan har makt kan således få ännu mer makt genom att den får kontroll också över sin partners inkomst (ibid.).

För dem som har gott om pengar är det ganska oproblemiskt att spendera några hundralappar på sig själv utan att diskutera saken med sin partner. För dem som har svårt att få hushållsekonomin att gå ihop är det nästan uteslutet att göra på det viset (Ahrne och Roman 1997:115). Å andra sidan hittar man "dold konsumtion" i båda dessa typer av hushåll. Det kan t ex innebära att mannen köper godis när han handlar mat, eller att kvinnan köper ett nytt klädesplagg som hon inte visar förrän hon med gott samvete kan berätta att det var längesen hon köpte det (Ahrne och Roman 1997, Gullestad 1984).

Att ha "ekorrssinne" eller leva "ur hand i mun"

Halleröd (1997) har genomfört en undersökning där han ställt två väldigt exakta frågor som syftar till att få fram uppgifter om vilken ekonomisk buffert som människor anser att de har. Den ena frågan gällde förmågan att skaffa fram 60 000 kronor inom två månader, den andra om man skulle kunna skaffa fram 13 000 kronor om man hamnade i en oförutsedd ekonomisk knipa. Halleröd drar av de svar han fick in slutsatsen att kvinnor generellt har en mindre ekonomisk buffert än män. Man bör dock ha i minnet att männen i Gullestads studie (1984) skämdes mer än kvinnorna om de hade ont om pengar. De hade också svårare än kvinnorna att erkänna detta och att be andra om pengar. Sådana aspekter kan ju också ha påverkat svaren på Halleröds frågeställningar om ekonomisk buffert.

Frågan om huruvida människor har möjlighet att betala ut en större summa pengar vid ett tillfälle handlar således om något mer än frågan om hur stora ekonomiska resurser som finns tillgängliga i hushållet. Sättet att hantera ekonomiska resurser varierar kraftigt mellan olika grupper av människor och är intimt förknippat med tankesätt, vanor och sociala relationer.

I min forskning om solvärmeteknikens introduktion (Henning 2000) stötte jag på människor som upplevde solvärmesystemet som både billigt och befriande eftersom de kunde betala detta uppvärmningssystem på en gång och sedan ha denna utgift avklarad för många många år framöver. "Det tilltalar mitt ekorrssinne", som en av dem uttryckte det. "Jag har betalat mina pengar och kan lägga detta åt sidan för gott. Jag gillar känslan av att kunna vrida på varmvattenkranen och veta att det inte rinner kronor ur den" (ibid.).

Gullestads studie av unga norska arbetarklasskvinnor (1984) ger exempel på ett annat sätt att hantera pengar och att tänka på pengar. Kvinnorna i undersökningen lever med knappa ekonomiska resurser, och utgifter och inkomster är anpassade till varandra i en rytm som hänger på att lönen betalas ut en gång per månad. Principen de lever efter är att först varje månad betala alla räkningar och därefter använda resten av pengarna. Man klarar sig, och sparar kan man kanske säga, genom att leva på nästan ingenting mot slutet av månaden.

Detta sätt att administrera pengar innebär att utgifter och inkomster som inte passar in i månadsrytmen och som därmed inte får samma direkta koppling blir problematiska. Den stora elräkningen som plötsligt dimper ner och kräver att man kan skrapa ihop extra mycket pengar vid ett tillfälle är ett exempel på ett sådant problem. Räkningar som kommer varannan vecka är också de problematiska, både p g a att man inte har så mycket pengar att betala räkningar med mitt i månaden och p g a att man redan kan ha planerat att använda pengarna till något annat. En av dessa kvinnor arbetade som dagmamma. Hon var väldigt irriterad på ett av föräldrapparen eftersom dessa inte insåg vilka problem de förorsakade genom att betala sin avgift lite sent varje månad (ibid.).

Många små summor upplevs inte som lika dyra som en stor summa, enligt detta tankesätt.

En kvinna som skulle bjuda på mat på ett symöte köpte således några ingredienser i taget eftersom hon upplevde det som billigare då. Ett annat exempel är att kvinnor som gick och tog körlektioner hellre betalade varje körlektion för sig än en gång per månad eftersom de tyckte att det verkade mindre dyrt på det sättet (ibid.).

Det här sättet att hantera pengar handlar alltså inte bara om knappa resurser, utan om ett sätt att tänka. Kvinnorna i Gullestads studie (ibid.) gick t ex ofta ut på restaurang och dans. Gullestad frågade t ex en kvinna hur hon kunde ha råd med att gå ut flera gånger per månad när det kostar lika mycket som en månadshyra svarade hon bestämt att "jag räknar inte på det sättet!" Gullestad menar att det här inte handlar om att man gör en generell beräkning och bestämmer sig för att man har råd med att gå ut så pass ofta och att det är värt kostnaderna p g a den slitsamma vardagen. Istället handlar detta om sociala relationer. Vissa jämförelser görs helt enkelt inte eftersom de bara skulle göra det omöjligt att umgås med vänner och bekanta. De pengar som användes för att gå på dans och restaurang fungerade som en investering i socialt umgänge, tillfällen när man också förväntades vara generös mot sina vänner. Dessa pengar var avsatta som en särskild sorts pengar som inte ifrågasattes.

Öronmärkta pengar (och andra sorters särskilda pengar)

Pengar är inte fullständigt utbytbara i alla situationer. Både situationen och pengarnas ursprung påverkar hur vi betraktar dem. Pengar från ett arv eller från en tipsvinst betraktas t ex på ett annat sätt än den normala månadslönen (Ahrne och Roman 1997, Nyman 1997). Nyman (ibid.) berättar t ex om ett par där kvinnan hade med sig ett arv in i äktenskapet och hur hon betraktade och behandlade dessa pengar på ett annat sätt än hon gjorde med sin lön.

Genom att sätta in arvet på ett separat, individuellt sparkonto markerade hon att detta var pengar som hon inte fritt delade med sig av. De pengar ett brudpar får i present betraktas och används på ett annat sätt än de pengar de får i form av löner. Man kan också jämföra pengar som ges som en gåva eller för att visa uppskattning med pengar som ges som muta. Dessa pengar får helt olika betydelser och moralisk innebörd (Nyman 1997).

De pengar som kommer in till hushållet hamnar oftast inte i en enda odifferentierad pott, utan man avsätter pengar för olika ändamål. En del har kanske en speciell burk för matpengar eller liknande, men det vanligaste sättet att markera de olika ändamålen är att sätta in olika pengar på olika bankkonton (Ahrne och Roman 1997, Nyman 1997, Zelizer 1989). Kvinnan i familjen kan t ex sätta in delar av sin lön på ett separat bankkonto för att markera att dessa inte ska användas till familjens löpande behov. Istället är avsikten att de ska kunna användas för att inhandla extra saker till henne själv eller till familjen. Detta är ett sätt för kvinnan att göra sin inkomst synlig när hennes ekonomiska bidrag till familjen är mindre än mannens. Det är ett sätt att förstärka betydelsen av hennes inkomst och ge den mening (Gullestad 1984).

Genusmärkta pengar (och mäns och kvinnors konsumtion)

Kvinnors och mäns löner används i stor utsträckning till olika saker. Tendensen är att kvinnans lön används till att betala familjens mat och kläder till barnen, medan mannens lön går till betalning av hyra, amorteringar, bil eller kapitalvaror (Ahrne och Roman 1997:109f).

Ahrne och Roman kallar denna uppdelning för "könsmärkning", men jag föredrar här att använda begreppet "genusmärkning" eftersom detta handlar om de roller som män och kvinnor ges i det svenska samhället.

Ovanstående sätt att dela upp användningen av mäns respektive kvinnors löner följer inte klassgränser utan sker på ungefär samma sätt i arbetarfamiljer som i högre tjänstemannafamiljer. Däremot påverkas denna märkning av pengarna av hur mycket makarna eller samborna tjänar i förhållande till varandra. Ju större inkomstskillnaden är, ju mer omfattande blir också vanan att använda lönerna till olika ändamål (ibid.).

Män och kvinnor tycks också ha olika sätt att spendera pengar på privat konsumtion, och detta påverkar i sin tur hur de uppfattar sin partners konsumtion. Nyman drar en del preliminära slutsatser utifrån en studie av tio intervjuade par (Nyman 1997). Hon menar att studien tyder på att mäns fritidsintressen och konsumtionsmönster i större utsträckning än kvinnors kräver stora men sällsynta utgifter, till exempel utrustning för fiske och årliga klädinköp. Kvinnor tycks istället spendera mindre summor mer kontinuerligt, t ex på enstaka plagg, biobesök eller böcker (ibid.).

Förhandlingar om administration och konsumtion

Enligt de familjerådgivare i Sverige som Ahrne och Roman intervjuat (1997) är fördelningen av arbetet i hemmet ett av de vanligaste irritationsmomenten och orsakerna till konflikter i svenska parförhållanden, och Ahrne och Roman menar att detta är en logisk följd av att hushållets organisering inte längre uppfattas som självklar. Den andra riktigt dominerande orsaken till mer eller mindre uttalade konflikter bland svenska par är ekonomin, dvs hushållets resurser, administration och konsumtion.

De ekonomiska meningsskiljaktigheterna hänger ofta ihop med att det är knapert med pengar, vilket bl a är vanligt bland småbarnsfamiljer, och/eller att fördelningen av resurserna mellan makar eller sambor upplevs som orättvis. Det är också vanligt att konflikten eller missnöjet är relaterat till vad familjerådgivarna (eller författarna) kallar för makarnas respektive personlighet, dvs till tendensen att vara sparsam eller slösaktig (Detta anknyter till mitt tidigare avsnitt om att ha "ekorrssinne" eller att leva "ur hand i mun"). Enligt de intervjuade familjerådgivarna blir för en del par skillnaderna i de respektive sätten att se på pengar utjämnade med tiden, medan detta fortsätter att vara en ständig källa till konflikter för andra par (ibid.).

När man analyserar ekonomisk administration i hushållen, säger Gullestad (1984), bör man göra en distinktion mellan, å ena sidan, rättigheter att spendera pengar och, å andra

sidan, skyldigheter som ska fördelas. Hon menar att makar som förhandlar om ekonomin diskuterar olika delar av den ekonomiska administrationen på olika sätt.

Både uppgiften att handla mat och uppgiften att köpa barnkläder och mindre föremål till hushållet brukar betraktas som skyldigheter. Andra uppgifter diskuteras istället i termer av rätten till mer inflytande. Till sådana uppgifter hör inköp av större varor som möbler, bilar, våning etc. Dit hör också uppgiften att betala räkningar, att flytta pengar mellan bankkonton, och att kontrollera inkomster och utgifter, dvs uppgiften att ha överblick över hur mycket pengar som finns kvar och vilka utgifter som är på ingång (ibid.).

Förhandlingar utifrån rollen som försörjare

Kvinnorna i Gullestads studie (1984) har framförallt två skäl för att förvärvsarbete. Det ena är att det är svårt att klara sig på en lön om man ska kunna leva upp till den standard som betraktas som ett naturligt och självklart levnadssätt. Det andra skälet är att de vill vara någonting mer än fru och mamma. Det upplevs dock som viktigt att deras förvärvsarbete definieras utifrån det första skälet, som en ekonomisk nödvändighet och inte som någon slags hobby. Detta stämmer väl överens med resultat från mitt eget avhandlingsarbete, där det också tydligt framkom att sådana handlingar som upplevdes som lek och "filosofi", dvs som mindre nyttiga handlingar, hade betydligt lägre status än de handlingar som betraktades som nyttiga (Henning 2000:217ff). Gullestad påpekar också (1984) att det var definitionen av kvinnornas arbete som ekonomisk nödvändighet som gjorde det möjligt för dem att argumentera för männens ökade engagemang i hem och barn.

Jag redogjorde tidigare för statistik från Sverige som visar att kvinnor i genomsnitt förvärvsarbetar utanför hemmet i något mindre utsträckning än män (SCB: I tid och otid, Trost 1993). Andra undersökningar visar också att många kvinnor söker sig till deltidsarbeten eller arbeten med flexibla tider för att kunna ägna mer aktiv del åt barnuppfostran och hemarbete (Friberg 1990, Gunnemark 1988). Detta deltidsarbete är en av orsakerna till att kvinnor ofta tjänar mindre än män.

Trots att kvinnornas lägre inkomst alltså ofta är ett mer eller mindre aktivt val från deras sida, så finns det i Skandinavien en spänning eller konflikt inbyggd i makarnas inkomstskillnader. Makar med olika inkomster kan inte bidra till familjens försörjning på lika villkor. Den grundläggande värderingen om att mannen har huvudansvaret för försörjningen stämmer bra överens med en sådan situation. Men samtidigt kan mannen på grund av denna situation komma att upplevas som viktigare än sin kvinna. Det finns därmed i detta också ett påtagligt hot mot idealen om likvärdighet och att man gemensamt skapar hem och familj.

Ett sätt för kvinnan att försvara dessa ideal, att (åter)upprätta sin egen självkänsla och att samtidigt göra paret (åtminstone till synes) mer jämlikt, är att genom sitt sätt att räkna och konsumera förstärka betydelsen av sin lön och ge dessa pengar speciell innebörd och högre värde. Detta kan hon t ex göra genom att använda en del av de pengar hon

tjänar till konsumtion som symboliserar paret arbete mer än vad dagliga utgifter gör. Men att hantera sin lön på detta sätt kan också vara ett uttryck för att hennes arbete är någonting extra, någonting som görs utöver den försörjning som sköts av mannen.

De två värderingarna, den om mannen som huvudförsörjare och den om paret som gör allting tillsammans, existerar alltså sida vid sida trots att de delvis motsäger varandra. Denna situation skapar en ambivalent inställning till de respektive lönerna eftersom dessa ojämna löner uttrycker en olöst konflikt mellan individualitet och gemenskap och mellan likhet och komplementärt ansvar. Makarna tänker således på sina löner som både "mina pengar" och "våra pengar", och de tänker på förvärvsarbete som på samma gång "hans ansvar" och "delat ansvar" (Gullestad 1984, Nyman 1997).

Det krävs, som Gullestad säger (1984), stor intellektuell ansträngning för att harmonisera dessa motsägelsefulla värderingar. Sådana ansträngningar utgör också en stor del av makarnas diskussioner om moral. I vissa situationer kan kvinnorna därför hävda att deras lön är någonting extra och speciellt och därför bör få annan användning än mannens lön, och vid andra tillfällen kan de använda argumenten om att vara lika och att dela lika: "Jag arbetar lika mycket som han gör och därför ..." (ibid.).

REFERENSER

Ahrne, G., Roman, C. 1997. *Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*. Rapport till Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. SOU 1997:139. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

Almqvist, A. 1993. *Han och hon och huset. Drömmen om ett eget liv*. Gävle: Statens institut för byggforskning, SB:61.

Berner, B. 1990. Kunskap för förändring - om dynamik och tröghet i sociotekniska system. I E. Tengström och M. Hård (red): *Energien, makten och framtiden. Samhällsvetenskapliga perspektiv på teknisk förändring*. Stockholm: Statens energiverk 1989:R16.

Bestard-Camps, J. 1991. *What's in a Relative? Household and Family in Formentera*. Oxford: Berg.

Birdwell-Pheasant, D., Lawrence-Zúniga, D. 1999. Introduction: Houses and Families in Europe. I D. Birdwell och D. Lawrence-Zúniga (red): *House Life. Space, Place and Family in Europe*. Oxford, New York: Berg.

Bjerén, G. 1987. Kvinna och man, natur och kultur i ett svenskt småbrukarsamhälle. I D. Kulick (red): *Från kön till genus*. Borås: Carlssons bokförlag.

Björklund, U. 1983. Fritidsdrömmen. Ideal och verklighet i östsvensk skärgårdsbygd. I A. Hjort (red): *Svenska livsstilar. Om naturen som resurs och symbol*. Stockholm: Liber Förlag.

Björnberg, U., Kollind, A-K. 1997. Lojalitet, tid och pengar. Hur kvinnor och män argumenterar om jämställdhet i familjer. I G. Ahrne och I. Persson (red): *Familj, makt och jämställdhet*. Rapport till Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

Blanton, R.E. 1994. *Houses and Households: A Comparative Study*. New York: Plenum.

Blehr, B. 1994. *Lokala gemenskaper. En studie av en nordsvensk by på 1980-talet*. Eslöv: Carlsson Bokförlag.

Blid, H. 1989. *Education by the People - Study Circles*. Ludvika: ABF.

- Blumberg, R.L., Coleman, M.T. 1989. A theoretical look at the gender balance of power in the American couple, *Journal of Family Issues*, 10:225-250 (refererad i Nyman, C. 1997).
- Boholm, Å. 1983. *Swedish Kinship. An Exploration into Cultural Processes of Belonging and Continuity*. Göteborg: Gothenburg Studies in Social Anthropology 5. Acta universitatis gothoburgensis.
- Bourdieu, P. 1989 (först publicerad 1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carsten, J., Hugh-Jones, S. 1996 (först publicerad 1995). *About the House. Lévi-Strauss and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croll, E., Parkin, D. 1992. Cultural Understandings of the Environment. I E. Croll och D. Parkin (red): *Bush Base: Forest Farm. Culture, Environment and Development*. London och New York: Routledge.
- Daun, Å. 1974. *Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Daun, Å. 1980. *Boende och livsform*. Stockholm: Tidens förlag.
- Daun, Å. 1990. Bostadens föremål och utrustning. Ett framtidsperspektiv med historiska återblickar. I A. Arvidsson, K. Genrup et al: *Människor och föremål. Etnologer om materiell kultur*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Douglas, M. 1988 (först publicerad 1966) *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London and New York: Ark Paperbacks.
- Ehn, S. 1987. *Grannar - behövs dom?: Om samhörighet och splittring i modernt boende*. Stockholm: Rabén & Sjögren (refererad i Lövgren och Ramberg 1997).
- Edwards, M. 1981. Financial arrangements within families. *Social Security Journal*, December, s. 1-16 (Refererad i Nyman, C. 1997).
- Frey, C., LaBay, D.J. 1983. A Comparative Study of Energy Consumption and Conservation across the Life Cycle. I R. Bagozzi and A. Tybout (red): *Advances in Consumer Research*. Association of Consumer Research, Urbana. IL.
- Friberg, T. 1990. *Kvinnors vardag. Om kvinnors arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum*. Meddelande från Lunds Universitets Geografiska institutioner, avhandlingar 109.
- Frykman, J., Löfgren, O. 1979. *Den kultiverade människan*. Stockholm: Liber.

- Gabrielsson Åman, C. 1995. Hemmets karyatider. I *Bang. Feministisk kulturtidskrift*. 1995:1, s. 6-10. Stockholm.
- Garnert, J. 1993. *Anden i lampan*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Goffman, E. 1974 (1959). *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm.
- Grinker, R.R. 1996. Reconstructing the House in Anthropology. I *American Anthropologist*. Vol. 98, No. 4. December 1996. Washington.
- Gullestad, M. 1984. *Kitchen-Table Society. A Case Study of the Family Life and Friendships of Young Working-Class Mothers in Urban Norway*. Oslo and Bergen: Universitetsforlaget.
- Gullestad, M. 1992. *The Art of Social Relations. Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*. Kristiansand: Scandinavian University press.
- Gunnemark, K. 1998. *Hembygd i storstad. Om vardagslivets praktik och den lokala identitetens premisser*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Halleröd, B. 1997. Lika hushåll, olika ekonomi. Ekonomiska problem bland samboende män och kvinnor. I G Ahrne och I. Persson (red): *Familj, makt och jämställdhet*. Rapport till Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. SOU 1997:138. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- Hellspong, M., Löfgren, O. 1994. *Land och stad. Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*. Malmö: Gleerups förlag.
- Henning, A. 2000. *Ambiguous Artefacts. Solar Collectors in Swedish Contexts. On Processes of Cultural Modification*. Stockholm Studies in Social Anthropology, 44. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hertz, R. 1986. *More Equal than Others: Women and men in dual career marriages*. Berkely: University of California Press (refererad i Nyman, C. 1997).
- Hughes, P.H. 1990 (först publicerad 1987) The Evolution of Large Technological Systems. I W.E. Bijker, T.P. Hughes och T. Pinch (red): *The Social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology*. Cambridge: The MIT Press.
- Hård, M. 1990. Teknik - en social skapelse. I E. Tengström, M. Hård et al. (red): *Energien, makten och framtiden. Samhällsvetenskapliga perspektiv på teknisk förändring*. Report 1989:R16. Stockholm: Statens energiverk.
- Jakobsen, L., Karlsson, J.Ch. 1993. *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*. Lund: Arkiv förlag.

- James, A.V., Kalisperis, L. 1999. Use of House and Space: Public and Private Family Interaction on Chios, Greece. I D. Birdwell-Pheasant och D. Lawrence-Zúniga (red): *House Life. Space, Place and Family in Europe*. Oxford, New York: Berg.
- Jansson, S. 1999. Det svenska paret - en historisk betraktelse över ett modernt projekt. I B. Meurling, B. Lundgren, I Lövkrona (red): *Familj och kön. Etnologiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Junkala, P. 1998. *Man and Home. The Home, Its Physical Premises and Limits from the Perspective of Male Graduates Born in the 1960s*. Ethnologia Scandinavica, Vol. 28, 1998.
- Knudsen, A., Wilken, L. 1997 (1993/1996). *Kulturella världar - kultur och kulturkonflikter i Europa*. Lund: Tiedlund förlag.
- Kugelberg, C. 1999. *Perceiving Motherhood and Fatherhood*. Swedish Working Parents with Young Children. Uppsala: Uppsala universitet.
- Langston, V.C., Williams, M. 1988. Changing Housing Needs with Age: Life-style and Attitude Implications for Electricity use and Management. I *Proceedings from ACEEE 1988 Summer Study on Energy Efficiency in Buildings*. American Council for an Energy Efficient Economy, Washington, DC.
- Laslett, P., Wall, R. (red). 1972. *Household and Family in Past Time*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lawrence, R. 1987. What Makes a House a Home? I *Environment and Behavior*. Vol. 19, No. 2. March 1987 154-168. Sage Publications Inc.
- Lawrence-Zúniga, D. 1999. Suburbanizing Rural Lifestyles through House Form in Southern Portugal. I D. Birdwell-Pheasant och D. Lawrence-Zúniga (red): *House Life. Space, Place and Family in Europe*. Oxford, New York: Berg.
- Lindquist, M. et al. 1980. *Bostaden i norm och verklighet*. Gävle: Statens institut för byggnadsforskning M 80:4.
- Londos, E. 1990. Tre generationers hemkonst. Om den symboliska användningen av väggbilder. I A. Arvidsson, K. Genrup et.al. (red): *Människor och föremål. Etnologer om materiell kultur*. Malmö: Carlsson Bokförlag.
- Londos, E. 1993. *Uppåt väggarna i svenska hem. En etnologisk studie av bildbruk*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Löfgren, O. 1984. The Sweetness of Home. Class, Culture and Family Life in Sweden. *Ethnologia Europaea* XIV: 44-64.

- Lövgren, K., Ramberg, K. 1997. Vardagsliv och boende i Bro. Vällingby: Mångkulturellt centrum 1997:2.
- Miller, D. 1992 (först publicerad 1987). *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Blackwell.
- Mårtensson, M., Pettersson, R. 1998. *Försörjning, vardag och miljö*. Miljö, kultur och vardagsliv i hushåll. Rapport nr 1. Stockholm: sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Mårtensson, M., Pettersson, R., Wadeskog, A. 1993. *Försörjningssätt, sociala könsförhållanden och lokal ekologisk utveckling*. Rapport från en pilotstudie. Arbetsrapport nr 2, 1993. Stockholm: Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Mörck, M. 1991. *Storstadens livsstilar och boendekarriärer. En etnologisk intervjuundersökning från 80-talets Göteborg*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige och Statens råd för byggnadsforskning.
- Nelken, L. 1970. Religiöser Wandschmuck - Das Schlafzimmer als Reservat? *Zeitschrift für Volkskunde* (Refereras i Londos 1993).
- Netting, R. McC., Wilk, R. R., Arnould, E. J. 1984. "Introduction". In R. McC. Netting, R. R. Wilk, E. J. Arnould (red): *Households: Comparative and Historical Studies of the Domestic Group*. Berkely, CA: University of California Press.
- Nordenmark, M. 1997. Arbetslöshet, kön och familjeliv. I G. Ahrne och I. Persson (red): *Familj, makt och jämställdhet*. Rapport till Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- Nyman, C. 1997. Mitt ditt eller vårt? Familjers interna fördelning av pengar. I G. Ahrne och I. Persson (red): *Familj, makt och jämställdhet*. Rapport till Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. SOU 1997:138. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- Pahl, J. 1989. *Money and Marriage*. MacMillan (refererad i Ahrne, G., Roman, C. 1997).
- Palmqvist, L. 1999. Bondebebyggelsen. I T. Hall, K. Dunér (red): *Svenska hus. Landsbygdens arkitektur - från bondesamhälle till industrialism*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Pihl Atmer, A.K. 1999. Sommarhus och sommarliv. I T. Hall, K. Dunér (red): *Svenska hus. Landsbygdens arkitektur - från bondesamhälle till industrialism*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

- Rapoport, A. 1969. *House Form and Culture*. London, Sydney: Prentice-Hall, Inc.
- Rosander, G. 1990. Fritidshusens symboliska gestaltning. Exemplet Norge. I A. Arvidsson, K. Genrup et al. (red): *Människor och föremål. Etnologer om materiell kultur*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Rosengren, A. 1991. *Två barn och eget hus. Om kvinnors och mäns världar i småsamhället*. Malmö: Carlsons Bokförlag och Skaraborgs länsmuseum.
- Sahlins, M. 1976. *Culture and Practical Reason*. Chicago och London: The University of Chicago Press.
- von Schoultz, G. 1950. Till finrummets historia. Stockholm: *Fataburen*.
- Sjögren, A. 1993. *Här går gränsen. Om integritet och kulturella mönster i Sverige och Medelhavsområdet*. Värnamo: Bokförlaget Arena.
- Suojanen, P. 1996. Home as Verbal and Visual Discourse. Report on Stories Told by Finnish-Americans.
- Thorsen, L.E. 1989. *Det fleksible Kjønn: mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinne 1920-1985*. Oslo: Institutt for etnologi. Universitet i Oslo.
- Tigerstedt, C. 1994. Kotityö ja isyys uusina projekteina? I J.P. Roos och E. Peltonen (red): *Miehen elämää. Kirjoituksia miesten omaelämäkerroista*. Tietolipas 136. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Refererad i Junkala, P. 1998. *Man and Home*. Se ovan)
- Trost, J. 1993. *Familjen i Sverige*. Arlöv: Liber Utbildning AB.
- Tränkle, M. 1970. Das Wohnzimmer - Wandschmuck als Mittel der Repräsentation. *Zeitschrift für Volkskunde* (Refereras i Londos 1993).
- Wahlman, L.J. 1902. En gård och dess trefnad. *Ord och bild* (Refererad i Löfgren, O. 1979, 1984).
- Wallenstein-Jaeger, R. 1975. *Kök och stök när seklet var ungt*. Stockholm: LTs förlag.
- Wallerstein, I., Smith, J. 1992. "Introduction: Households as an Institution of the World-economy". In I. Wallerstein, J. Smith (red): *Creating and Transforming Households: The Constraints of the World-economy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Waterson, R. 1990. *The Living House. An Anthropology of Architecture in South-East Asia*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Werner, K. 1981. *Egen härd. Om kvinnoliv i småhusområden*. Stockholm: Gidlunds.

Wessling, U. 1983. "Leva nära naturen" - Om innebörden av det underförstådda. I A. Hjort (red): *Svenska livsstilar. Om naturen som resurs och symbol*. Stockholm: Liber Förlag.

Wilhite, H., Nakagani, H. et.al. 1996. A Cross-Cultural Analysis of Household Energy use Behaviour In Japan and Norway. I *Energy Policy*, Vol. 24, No. 9 pp 795-803.

Wilk, R. R. 1984. "Households in Process: Agricultural Change and Domestic Transformation among the Kekchi Maya of Belize". In R. McC. Netting, R. R. Wilk, E. J Arnould (red): *Households: Comparative and Historical Studies of the Domestic Group*. Berkely, CA: University of California Press.

Wilson, P. 1988. *The Domestication of the Human Species*. New Haven, CT: Yale University Press.

Zelizer, V. 1989. The Social Meaning of Money: 'Special Monies', *American Journal of Sociology*. Vol. 95:2, s. 342-77 (refererad i Ahrne, G., Roman, C. 1997).

STATISTISKT MATERIAL

Folk- och bostadsräkningen 1990. 1992. Göteborg: Stadskansliet.

Statistiska centralbyrån. *Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)*. Bor i småhus 1975-1998. Andelar i procent av befolkningen 16 - 74 år.

Statistiska centralbyrån. *Land och miljö*. Energi: Energistatistik för småhus. Senast uppdaterad 1999-10-13. Antal småhus 1998 fördelade efter använda energislag och färdigställandear.

Statistiska centralbyrån. *I tid och otid*. Befolkning och välfärd: Tidsanvändningsundersökningen. Senast uppdaterad: 1999-11-21. Totalt antal arbetstimmar för befolkningen. Arbetade timmar på marknaden och i hushållen. Sveriges befolkning 20 - 64 år. 1990/91.